

TÓTH CSABA

Liberális pártok összehasonlító elemzése

I. BEVEZETÉS

A magyarországi pártok, csakúgy, mint a pártrendszer egésze, átalakulóban vannak. A politológia egyik kulcskérdése, hogy milyen irányba fejlődik a továbbiakban a pártrendszer, illetve azon belül a különböző pártok. Mintaként, lehetséges modellként általában a már stabilizálódott nyugat-európai pártrendszerek állnak; általánosan elfogadott vélekedés, hogy előbb-utóbb a magyar pártrendszer is stabilizálódni fog, s akkor nagyon hasonló lesz nyugat-európai megfelelőihez. Ugyanígy az egyes pártok is nyugat-európai testvérpártjaikhoz igyekeznek hasonlítani; „európai értelemben vett” szociáldemokrata, konzervatív stb. pártokká kívánnak válni, s egyre inkább ténylegesen is azokká válnak.

E dolgozat alap gondolata, hogy nem képeznek kivételt a fenti tendencia alól a liberális pártok sem; a majdani stabilizálódott magyar pártrendszerben a liberális pártok a nyugat-európaihoz hasonló szerepet fognak betölteni. Ebből következően célszerű ismerni, hogy Nyugat-Európában pontosan mi ez a szerep. A liberális pártok esetében mindez azért nehezebb, mert ellentétben más nagy pártcsaládokkal, a liberálisok helyzete igen eltérő lehet a különböző országokban. E dolgozat célja az, hogy felderítse: pontosan melyek is a liberális pártok által betöltött szerepek, azzal az implicit megfontolással, hogy ezek *egyike* lehet majdan a magyar liberálisok szerepe is. E dolgozat tehát nem más, mint egy pillanatnyi helyzetkép az európai liberális pár-

tokról; egymással és a magyar megfelelőikkel összehasonlítva próbálom megfejteni, hogy milyenek is ma e pártok.

Módszertani elvek

Általánosan elfogadott tétel a politikatudományban, hogy a különböző európai országok pártjai egymástól nem teljesen függetlenek; bizonyos szempontok szerint *pártcsaládokba* – *familles spirituelles* – sorolhatóak (Körösenyi, 1993: 52.; Beyme, 1985.). A pártok besorolása e családokba részint történelmi, részint strukturális szempontok alapján történik. Különböző pártok pártcsaládokba sorolása azt implicálja, hogy léteznek olyan közös jellemzők a különböző országokban működő pártok között, amelyek alapján bizonyos pártok hasonlóan egymásra. Ez a tétel képezi e dolgozat hipotetikus alapját. Azaz, konkrétan rátérve a liberális pártokra, úgy gondolom, hogy léteznek olyan szempontok, amelyek alapján különböző országokban működő pártok közül egyet vagy többet liberálisnak lehet nevezni, s hogy ezen pártok olyan közös jellemzőkkel bírnak, amelyek függetlenek attól, hogy az adott párt konkrétan melyik országban tevékenykedik.

Ez a tétel alapozza meg dolgozatom felépítését is. Ellentétben ugyanis a pártcsaládokat általában elemző tanulmányokkal (pl. Kirchner, 1988b.), amelyek a pártcsaládok tagjait *országok* szerint vizsgálják, én e dolgozatban a *tematikus* szempontokat helyeztem előtérbe. Elsősorban a liberális pártok *általános* jellemzői érdekelnek, és speciális, egyes országokra jellemző vonásokkal csak ott foglalkozom, ahol ez az általánostól való eltérést adekvátan magyarázza. Dolgozatom három ilyen általános jellemző szerint hasonlítja össze a liberális pártokat: ezek a választói támogatás, a pártprofil és a párt politikai rendszerben betöltött szerepe. A három említett szempont eléggé tág ahhoz, hogy lehetőséget adjon a liberális pártok szinte teljes körű összehasonlítására. Nem állítom, hogy valamennyi szempont szerint találhatunk karakterisztikusan liberális jellemzőket, de azt igen, hogy e szempontok alapján *megtalálhatók* a liberális pártok speciális jegyei.

A választói támogatás és a pártprofil elemzéséhez használt módszertani keret nagyban követi az ún. törésvonal-elmélet (Lipset-Rokkan, 1967.) logikáját. Azaz, a liberális szavazótábor és a liberális pártok programját a törésvonal-elmélet adta dimenziókban, a gazdasági, a vallási – illetve kitágítva: a kulturális-ideológiai – és a város/vidék dimenzióban vizsgálom. Nem foglalkozom ugyanakkor az etnikai-nyelvi kérdéskörrel, mert e törésvonal jelentősége az általam tanulmányozott országok között is olyannyira elérő, hogy az ilyen irányú összehasonlítás félrevezető lenne. A három említett dimenzió túl mind a vá-

lasztói támogatás, mind a pártprofil elemzése kapcsán további szempontokról is szó lesz – ezeket az adott fejezetekben részletezem.

E dolgozat tehát a szempontok választását tekintve deduktív, a továbbiakban azonban a lehetőségek szerint induktív. Azaz az egyes fejezetek felépítése során nem rajzolok előzetes hipotéziseket arról, hogy milyennek *kellene* lenniük a liberális pártoknak az adott szempont szerint; ehelyett az előzetesen liberálisnak tételezett pártok közös jellemzőit igyekszem szintetizálni. Ennek megfelelően a dolgozat jórészt empirikus adatokra épül. Minden esetben igyekeztem olyan *számszerűsíthető* adatokat, paramétereket találni, amelyek alapján a liberális pártok közvetlenül összehasonlíthatók. Amelyik pártra nézve ilyen adat nem áll rendelkezésemre, ott az adott pártot inkább kihagytam az adott szempont szerinti elemzésből.

E dolgozatban a liberális pártok egyes szempontok alapján kapott jellemzőit összevetem, szintetizálom, de az oksági magyarázatok felállítására nem teszek kísérletet. Törekszem ugyanakkor a különböző szempontok közötti *korrelációk* megismerésére; nagy hangsúlyt fektetek a liberális pártok különböző szempontok szerinti csoportosítására, és e különböző csoportosítások közötti kapcsolat feltárására. Végző soron arra keresem a választ, hogy milyen szempontok szerint különülnek el a liberális pártok a többi párttól – ám annak felderítésére, hogy *miért* éppen e szempontok szerint történik ez az elkülönülés, nem vállalkoztam.

A vizsgálat tárgya

Dolgozatom célja a *jelentősebb, nyugat-európai* liberális pártok összehasonlítása egymással, továbbá a magyar liberális pártokkal. Nyugat-Európa alatt az Európai Unió tizenöt tagját, továbbá Svájcot és Norvégiát értettem; liberális pártokat tehát e tizenhét országban kerestem. A dolgozatban csak a jelentősebb pártokkal kívántam foglalkozni, jelentősnek pedig azon pártokat tekintettem, amelyek parlamenti képvisellel rendelkeznek,¹ és amelyek nem regionális vagy etnikai/vallási érdekek megjelenítői.

Ezzel tehát behatároltam a „jelentős” és a „nyugat-európai” kategóriákat, a legnehezebb azonban magának a „liberális” kategóriának a megközelítése. A szakirodalomban ugyanis nincs konszenzus azzal kapcsolatban, hogy melyik párt tekinthető liberálisnak. Három elméleti lehetőség adódik arra nézve, hogy miként azonosítsuk a liberális pártokat. Az első valamiféle ideologikus megközelítés, amely a liberalizmus absztrakt elveinek képviselésétől teszi függővé egy párt liberális voltát. Mivel azonban én a liberális pártokat számszerűsíthető, empirikus

adatokkal jellemzem, ezért absztrakt, empirikusan megfoghatatlan elvek alkalmazása a liberális pártok *azonosításához* módszertanilag kivitelezhetetlen lenne. Továbbá, ez a deduktív szemlélet egyébként is idegen lenne dolgozatom alapvetően induktív megközelítésétől. A második lehetőség a politológiai és/vagy publicisztikai irodalomban kialakult besorolás alapul vétele lehetne. Csakhogy sem a politológiai, sem a publicisztikai irodalom nem egységes bizonyos pártok megítélése kapcsán – különböző tipológiák különböző pártokat sorolnak a liberális pártcsaládba (a különböző csoportosítások összevetéséhez l. Steed–Humphreys, 1988: 408–409.).

Marad tehát az utolsó lehetőség: a pártok öndefiníciójával dolgozni. Csakhogy itt megint felmerül egy probléma: nagyon sok párt ugyanis nem definiálja magát egyértelműen, vagy több ideológia képviselőjének is tekinti magát. E dolgozathoz olyan kritériumot kellene találni, amely egy adott párt öndefiníciójából indul ki, ugyanakkor egyértelmű besorolást tesz lehetővé.

Ezt a kritériumot látszik kielégíteni a liberális pártok nemzetközi szerveztében, a Liberális Internacionáléban való tagság. A LI-ban való tagság általi szelekció kettős szűrőt jelent. Egyrészt, nyilván csak olyan párt kéri felvételét, illetve hajlandó tagja lenni a szervezetnek, amely magát *elsősorban* liberálisnak tartja – az elsődleges szempont tehát az öndefiníció. Másrészt, a felvétel feltétele, hogy a pártot a *többi* liberális párt is liberálisnak tartsa – azaz megjelenik egy viszonylag objektív, külső mérce. A továbbiakban tehát liberális pártnak tekintem azokat és csak azokat a pártokat, amelyek a Liberális Internacionálé tagjai. Ennek megfelelően Magyarországon is a LI két tagját vonom be az összehasonlításba.

Összefoglalva a fenti kritériumok mindegyikét: Vizsgálatom tárgyát képezik az LI azon nyugat-európai és magyar tagjai, amelyek ma parlamenti képvisellel rendelkeznek, és amelyek nem tekinthetők regionális, etnikai vagy felekezeti pártoknak. Ezen kritérium alapján a vizsgálatba 10 ország 14 pártja került be. E pártok listáját a 2. melléklet tartalmazza, míg az 1. mellékletben a szelekció módja követhető nyomon: itt található a vizsgálatba be nem vont LI-tag pártok esetében a kizárás okául szolgáló kritérium.

II. VÁLASZTÓI TÁMOGATÁS

Közhely, hogy egy demokratikus rendszerben minden párt igyekszik szavazóbázisának igényeit kielégíteni; úgy politizálni, ahogy azt tőle valós és potenciális szavazótábora elvárja. A szavazók pedig elsnek megfelelően honorálják vagy éppen büntetik a pártokat a választásokon. Ebből következően ha

meg szeretnénk érteni a liberális pártok politikáját, meg kell vizsgálni azt a *szavazói tábor*t, amelynek igényeit a párt elsődlegesen kielégíteni igyekszik. Azaz, a következő két kérdésre kell választ találni: *kik és mennyien* szavaznak ma liberális pártokra Európában?

A második kérdésre könnyebb válaszolni. A pártokról általában értekező szerzők a liberálisok *átlagos* erejét 10% körülre teszik (pl. Lane–Ersson, 1991:152.; Gallagher–Laver–Mair 1992: 76-77.). Ez ugyan valóban a liberális pártok által elért eredmények átlaga, ám önmagában keveset mond, hiszen szinte egyetlen liberális párt sem áll ma 10%-on. A liberális pártok választási eredményeinek részletesebb bemutatását tartalmazza a 3. melléklet. Az adatok azt mutatják, hogy a liberális pártok egy bizonyos csoportja tartósan 20% körüli eredményeket ér el – idetartozik a svájci, a belga, a dán, a brit és a luxemburgi liberális párt. Egy másik csoport 8-9%-os eredményeket könyvelhet el: ebbe a kategóriába kerül a svéd FP, a német FDP és a holland D'66. Végül pedig két párt – a dán RV és a norvég V – a szavazatoknak mindössze 4%-át képes megszerezni. A liberális pártok ereje tehát nagy szórást mutat: Svájcban többször végez legelől a pártok közötti versenyben, Dániában és Hollandiában a második-harmadik, Belgiumban és Nagy-Britanniában a harmadik helyen találjuk őket. A többi országban ennél hátrább helyezkednek el. A választói bázis nagyságának tekintetében nincs tehát értelme liberális pártokról általában beszélni, hiszen e pártok eredményei igencsak különböznek egymástól.

Ami a magyar adatokat illeti: az SZDSZ 1990-es és 1994-es eredményei inkább a dán, holland és svájci eredményekhez hasonlítottak, míg az 1998-as eredménye a svéd és német átlagokkal mutat hasonlóságot. A Fideszre éppen ennek ellenkezője igaz: a fiatal demokraták 90-ben és 94-ben voltak eredményeiket tekintve inkább hasonlatosak a svéd és német liberálisokhoz, 98-ban nyújtott teljesítményük megelőzi bármely európai liberális párt teljesítményét. Az azonban mindkét pártról elmondható, hogy két egymást követő választási eredményük – 1994 és 1998 – közötti eltérés jóval nagyobb, mint az bármely nyugat-európai liberális párt esetében tapasztalható.

A „*kik szavaznak ma liberális pártokra*” kérdésére adandó válaszhoz először is le kell szögezni, hogy a liberális pártok sehol nem váltak catch-all típusú néppártokká. Ebből következően szavazói bázisuk a konzervatív és a szociáldemokrata pártokkal összevetve jóval homogénebb, következésképpen könnyebben azonosítható. A fejezet további részében ezt a szavazóréteget igyekszem felderíteni, különböző paraméterek segítségével. Ezen paraméterek egy része a bevezetőben említett módszertannak megfelelően a törésvonal-elméletre illeszkedik – így vizsgálom a szavazók gazdasági-szociális helyzetét, vallásosságát és lakhelyük szerinti megoszlását. További szempontként a

választói bázist általában elemző szocio-demográfiai tényezők szerepelnek: végzettség, kor, nem.

Végül egy módszertani megjegyzés. Az általam a választói támogatással kapcsolatban feldolgozott nemzetközi adatok nagy része a 80-as évekből származik, míg az összehasonlítandó magyar pártokat a három eddigi választás időpontjában vizsgálom. Mivel a vizsgált nyugat-európai pártrendszerek az 1970-es évek nagy törései és „földrengésszerű” változásai óta viszonylag stabilak (Gallagher–Laver–Mair, 1992: 96–98.), nem tűnik jelentős problémának az adatok 10-15 éves volta. Ami a magyar pártokat illeti, itt mind az SZDSZ-nél, mind a Fidesz-nél jelentősen változott a párt szavazóinak száma 1994 és 1998 között. Természetesen ezzel együtt e pártok szavazótáborának jellemzői is változtak. Ezért igyekeztem a magyar pártok vizsgálatát mind a három választásra kiterjeszteni. Ahol ez adatok hiányában nem volt lehetséges, ott semmiképpen sem lehet az 1990-es vagy 1994-es adatokból az 1998-as helyzetre következtetni.

Gazdasági-szociális helyzet

A különböző pártok szavazóbázisának gazdasági-szociális helyzetét elsősorban e szavazóbázis foglalkozásbeli, jövedelmi viszonyai határozzák meg. Ehhez járul az a szubjektív jellemző, hogy a szavazópolgárok milyen gazdasági „osztályba” (rendbe, csoportba stb.) sorolják magukat. A gazdasági-szociális helyzet végső soron megmutatja, hogy a párt szavazótáborra a társadalmi hierarchia melyik pontján (pontjain) helyezkedik el. A továbbiakban ebből következően azt igyekszem bemutatni, hogy hol helyezkednek el a liberális pártok szavazói a társadalmi-gazdasági hierarchiában, hogy mely foglalkozási ágakban vannak túl-, illetve alulreprézntálva.

Első megközelítésként vizsgáljuk meg a liberális pártok szavazóbázisának osztályhelyzetét! Az 1. táblázat a középosztály/munkásosztály/parasztság dimenziójában mutatja az egyes európai liberális pártok választói támogatottságát. E megközelítés természetesen durván leegyszerűsíti az egyes választók társadalmi-gazdasági helyzetét, ugyanakkor direkt összehasonlítást tesz lehetővé minden érintett párt között, hiszen az ilyen adatok valamennyi országra nézve elérhetők.

Első ránézésre látható, hogy a liberális pártok szavazótáborra elsősorban a középosztályból kerül ki. A pártok szavazóinak 70-80%-a tekinthető a középosztály tagjának. Ez az arány szinte minden esetben magasabb, mint a középosztály össztársadalmi aránya. Azaz: a liberális pártok szavazótáborában felülreprézntált a középosztály – és természetesen a középosztály körében is felülreprézntáltak – országos átlagukhoz képest – a liberális pártok. A liberális pártok tehát elsősorban a középosztály pártjai.

1. táblázat: Liberális pártok szavazótáborának osztályösszetétele²
(A párt szavazótáborának százalékában, az osztársadalmi arány zárójelben)

		Közép- osztály	Munkás- osztály	Paraszt- ság
PVV	1979	80 (72)	18 (25)	1 (3)
	1983	87 (72)	12 (25)	1 (3)
PRL	1979	95 (72)	5 (25)	0 (3)
	1983	85 (72)	14 (25)	1 (3)
V (Dánia)	1975	44 (48)	17 (36)	38 (16)
RV	1975	57 (48)	27 (36)	15 (16)
D'66	1982	80 (65)	20 (35)	n. j.
	1986	74 (65)	26 (35)	
VVD	1982	84 (65)	16 (35)	n. j.
	1986	89 (65)	11 (35)	
DP	1979	74 (60)	22 (34)	5 (6)
	1984	83 (60)	(34)	10 (6)
LD	1979	73 (67)	26 (30)	1 (3)
	1984	74 (67)	25 (30)	1 (3)
FDP	1990	88 (80)	12 (20)	n. j.
V (Norvégia)	1977	53 (67)	39 (25)	8 (6)
	1981	63 (67)	31 (25)	6 (8)
PRD	1980	78 (63)	12 (30)	10 (7)
FP	1979	81 (65)	17 (30)	2 (5)
	1983	83 (65)	14 (30)	3 (5)

n. j.: nem jelentős - 2% alatt

Ez azonban csak általános tendencia és nem nélkülözi a kivételeket. Két kivételt találunk: a dán és a norvég Venstre nevű pártokat. Ez a kivételes helyzet annak tudható be, hogy a pártban erősen képviselve van a parasztság. Az eltérésnek tehát regionális okai vannak: a skandináv liberalizmus ugyanis erősen agrárius jellegű, Dániában és Norvégiában is (Elder et al.,

1978.). Ezt bizonyítja egyébként az a tény is, hogy a többi liberális párthoz képest az RV is csak alig túlreprezentált a középosztályban – a hiányzó szavazói bázis itt is a parasztság körében keresendő.

A liberális pártok támogatottsága a parasztság körében általánosan sem mondható rossznak. A parasztságot mint a szavazótábor összetevőjét ugyan csak azokban az országokban vizsgáltam, ahol arányuk az összlakosságban nem elhanyagolható – ezért nem jelenik meg adat Németország és Hollandia esetén –, ám ezekben az országokban általában az országos átlagnál nagyobb arányban képviseltetik magukat a liberális pártok szavazótáborában. Ez legerősebben a már említett Dániában és Norvégiában jellemző, a többi országban túlreprezentáltságuk kissé mértékű. Ellenpéldák is akadnak azonban a parasztság százalékos megjelenésére: Svédország, Nagy-Britannia, és még erősebben Belgium. Ezen országokban a parasztság jelentősen alulreprezentált a liberális pártokban. A belga eset különösen markánsnak tűnik, ám mivel ebben az országban a parasztság közel sem akkora, mint pl. Skandináviában, messzemenő következtetések ebből aligha vonhatók le.

Mindenesetre a parasztság reprezentációjának kérdése két szempontból bír relevanciával: egyrészt összehasonlítva a magyar liberális pártokkal egy jelentős ellentmondásra hívja fel a figyelmet. Másrészt előrevetít egy éles különbséget az „urbánus” és „vidéki” jellegű liberális pártok között, amelyről a szavazóbázis városi/vidéki eloszlása kapcsán lesz szó.

Ha a liberális pártok szavazótáborában túlreprezentált a középosztály, és szintén túl- vagy arányosan reprezentált a parasztság, akkor logikusan következik, hogy a kékgallérosok erősen alulreprezentáltak lesznek. S valóban, ez az adat az 1. táblázatból is jól kiolvasható. Ám ez az alulreprezentáció nem egyenlő mértékű minden liberális pártban. A középosztály felül-, ill. a munkásosztály alulreprezentáltságának *mértékét* is érdekes szemügyre venni. A kékgallérosok alulreprezentáltságát mutatja be a 2. táblázat.

A reprezentáció a szavazótáborban lévő arány és az össztársadalmi arány hányadosa, 1-nél kisebb szám esetén a szemléletesség kedvéért a reciprokát véve és -1 -gyel szorozva. A számok így mint szorzók értendők. Pl.: A társadalomban a munkás-ság aránya 2,11-szer nagyobb, mint a munkásság aránya a dán Venstre szavazótáborában.

A 2. táblázatból kitűnik, hogy egy eset kivételével a munkásosztály mindegyik liberális párt szavazótáborában alulreprezentált. Ez az egy eset a norvég liberális párt. A norvég V tehát eddig minden szempontból atipikusnak bizonyult – ez a párt marginális helyzetének és a speciális norvég viszonyoknak tudható be, a pártnak ugyanis annyira kicsi az országos támogatottsága, hogy szinte csak „mag”-szavazói vannak, akiknek a jel-

2. táblázat: Munkásság reprezentáltsága a liberális szavazótáborban³

PVV / PRL (átlag)	-1,93
V (Dánia)	-2,11
RV	-1,33
D'66	-1,34
VVD	-3,18
DP	-4,85
LD	-1,2
FDP	-1,66
V (Norvégia)	+1,23
PRD	-2,5
FP	-2,14

lemzői eltérnek a többi, szélesebben támogatott liberális párttól (Leiphart-Svasand, 1988.).

A többi párt esetében tehát a munkásság alulreprezentációját tapasztaljuk, de eltérő mértékben. Az alulreprezentáció mértéke 1,2-től 4,85-ig terjed. Tüzetesebben megnézve e számsort, nagyjából négy kategória különböztethető meg. Az elsőben találjuk a norvég V-t, az egyetlen liberális pártot, amelyben a munkásság nem alulreprezentált. A második kategória az 1,2-1,3-szoros alulreprezentációé: a holland D'66, a dán RV és a brit liberálisok tartoznak ide. A harmadik kategóriába tartozó pártokban a munkásság alulreprezentáltsága 1,5 és 2 között van. Végül a negyedik kategóriába tartozó pártoknál a munkásság alulreprezentációjának mértéke több mint kétszeres.

A liberális pártokat a szakirodalomban általában két csoportba sorolják: szociálliberális és konzervatív-liberális csoportba (Gallagher-Laver-Mair, 1992: 76-77.). Az összevethetőség érdekében a fenti négy kategóriából is lehetséges kettőt képezni. Egyrészt egybevonva az első-második kategóriát, a pártok egy csoportjánál a munkásság „mérsékelt” alulreprezentációját tapasztaljuk. Problematisabb a harmadik kategória helyzete, azonban az itt található két pártról egyenként belátható, hogy inkább a negyedik kategóriával mutatnak rokonságot. A belga pártoknál ugyanis az 1979-es adatokat is figyelembe véve a munkásság alulreprezentációja 3 körül lenne. A német FDP szavazótáborában pedig a munkásság kevésbé van jelen, mint a CDU-ban (Dalton, 1996: 378.) – ezek alapján a harmadik-negyedik kategóriában a munkásság „erős” alulreprezentációját tapasztaljuk. Az így alkotott két csoportot ábrázolja a 3. táblázat.

3. táblázat: Liberális pártok csoportosítása a munkásság alulreprezentáltsága alapján⁴

	„Mérsékelt” alulreprezentált	„Erősen” alulreprezentált
Belgium		PVV / PRL
Dánia	RV	V
Hollandia	D'66	VVD
Luxemburg		DP
Nagy-Britannia	LD	
Németország		FDP
Norvégia	V	
Svájc		PRD
Svédország		FP

Hangsúlyozni kell, hogy a fenti táblázat a pártokat *szavazótáboruk* alapján csoportosítja, nem pedig programjuk vagy a pártrendszerben elfoglalt helyük szerint. Következtetések levonására akkor nyílik majd mód, mikor ezt a tipológiát összevetjük más elv szerint alkotott csoportosításokkal. Am annyi már most lehet látni, hogy azon országokban, amelyekben két liberális párt van – Belgiumot most nem sorolom ide, mert ott a két párt gyakorlatilag testvérpárt –, a két párt két külön pozíciót foglal el a fenti kritérium alapján. Azon országokban, ahol egy liberális párt van csupán, egyelőre nem látszik semmiféle szabályszerűség arra nézve, hogy a párt melyik csoportba kerül.

Összegezve az eddig mondottakat, a liberális pártok a középosztály pártjai. A középosztály azonban rendkívül tág kategória. Ezért, a liberális pártok szavazótáborának megismeréséhez célszerűnek látszik a középosztályon „belülre” menni és megvizsgálni: a középosztály mely rétegei támogatják inkább, s melyek kevésbé e pártokat. Sajnos az erre vonatkozó adatok felvételének módja minden országban különböző, ezért a fentiekhez hasonló direkt összehasonlításra nincs lehetőség: ehelyett csak a jellemző tendenciák kirajzolására és azok egyedi példákkal való alátámasztására nyílik mód.

A középosztályon belül a liberális pártok támogatottsága különösen két csoport esetében szembevetendő: a közalkalmazottak és a vállalkozók körében, ezen belül is a vezető értelmiségiek esetében. A legtöbb liberális párt⁵ mindkét rétegben felülreprezentált. Ezalól kivétel a brit liberális párt, amely a vállalkozók között enyhén, az RV, amely erősen alulreprezentált, illetve a dán V, amely viszont a közalkalmazottak körében bír az országos átlagnál csekélyebb támogatottsággal.

Általánosságban megállapítható, hogy a 3. táblázatban bal oldalra került pártok a leginkább támogatottak a közalkalmazotti rétegben. Az RV és a brit liberálisok felülrepresentáltsága körükben mintegy másfélszeres. A legszemléletesebb azonban a norvég V példája, amely 1983-ban szavazatainak 50%-át kapta a közalkalmazottaktól. Ezzel szemben például a dán V az alacsonyabb státusú közalkalmazottak között csak országos átlagának kétharmadát éri el. A 3. táblázat jobb oldalára került pártokról általában elmondható, hogy csak csekély mértékben támogatottak jobban a közalkalmazottak körében országos átlaguknál. A német FDP szavazótáborában például e réteg⁶ az országos átlaghoz képest csak 10%-kal felülrepresentált – igaz, ez így is magasabb, mint bármely más német párt esetében, leszámítva a kommunista PDS-t. A svéd FP ugyan szintén az országos átlagánál jobban szerepel a közalkalmazottak között, de ez az alacsonyabb fizetésűek között már alig-alig igaz. Ugyanakkor ha a vállalkozói támogatást nézzük, akkor az FP országos átlagánál kétszer jobban szerepel a vállalkozók között. Az FDP szavazótáborában az „önálló” egzisztenciájúak az országos átlagot 60%-kal felülmúló mértékben vannak képviselve (ugyanaz az adat a CDU esetén csak 25%). Körülbelül ugyanekkor a felülrepresentáltságuk a belga liberális pártok támogatói között is. A dán V szavazótáborában a vállalkozók felülrepresentáltsága 35%-os, ami azért is különösen magas, mert a pártot gyakran agrárpártként tartják számon, és támogatóinak döntő része is mezőgazdasággal foglalkozók köréből jön – így a nem agrár támogatók között vizsgálva a vállalkozói támogatás még jelentősebb. A másik pólust itt is a norvég V képviseli, amely 1981-ben szavazatainak mindössze 2%-át kapta a vállalkozóktól. Igen jelentős a vállalkozók alulrepresentáltsága a dán RV esetében is – majdnem 3-szoros. Ennél jóval csekélyebb ugyanaz a szám a brit liberálisoknál: ők országos átlaguk 60-70%-át érik el a vállalkozók körében.

Megállapítható tehát, hogy a liberális pártok közül azok, amelyek a munkásság körében csak mérsékelten alulrepresentáltak, erősen felülrepresentáltak a közalkalmazotti rétegben. Ugyanakkor azon pártok, amelyek erősen alulrepresentáltak a munkásságban, erősen felülrepresentáltak a vállalkozói rétegben, s csekélyen felülrepresentáltak a közalkalmazotti rétegben.

Még pontosabb képet kaphatunk a liberális pártok szavazói bázisáról, ha a szavazók jövedelmi helyzetét vizsgáljuk. Erre vonatkozóan adatokat három ország esetén vizsgáltam, ezek: Svédország, Dánia és Hollandia. A három ország öt liberális pártjánál hasonló tendencia figyelhető meg: a pártok erősen felülrepresentáltak a legmagasabb jövedelműek, gyengén felülrepresentáltak a legalacsonyabb jövedelműek között, s alulrepresentáltak a kettő közé eső kategóriákban. Ez a tendencia mind

a 3. táblázatban bal oldalra sorolt D'66 és RV, mind a jobb oldalra került VVD, V és FP esetén tetten érhető. Sőt, az RV szavazótáborában a legmagasabb jövedelműek aránya nagyobb, mint a dán V-ben – eléri az osztársadalmi arány 160%-át. A svéd FP a legmagasabb jövedelműek között országos átlagnál kétszer jobb eredményt produkált 1994-ben (Statistical Yearbook of Sweden, 1999: 419.). Az önmagukat „felső középosztályhoz” sorolók körében a holland D'66 az országos átlagnál 1,5-szor, a VVD 1,7-szer népszerűbb (Gladdish, 1991: 89.). Ami az alacsonyabb jövedelműeket illeti, ezek inkább az RV-ben és a svéd FP-ben felülreprezentáltak – a dán V esetében például nem. Ezen inkonzisztencia miatt ezekből az adatokból következtetések levonására nem lehet vállalkozni.

Mivel a fenti adatok csak három országra és öt pártra vonatkoznak, nem általánosíthatók. Ám mivel a legmagasabb jövedelműek felülreprezentációja általánosan jellemző, annyi talán leszögezhető, hogy bár a liberális pártok a középosztály pártjai, azon belül inkább a felső középosztály pártjai. Ezt az állítást támasztja alá az a tény is, hogy e pártok támogatottsága a vállalkozók körében kiemelkedően magas, és hogy a közalkalmazotti rétegben is inkább a magasabb státusúak, a vezető értelmiségi pozíciókat betöltők között támogatottak kiemelkedően.

Ehhez kapcsolódóan lehet megvizsgálni a szavazótábor összetételének iskolai végzettségét. Adatok itt is a fenti három országra vonatkozóan voltak elérhetőek, ám itt az eddiginél is egyértelműbb tendencia rajzolódik ki. A liberális pártok támogatottsága erős korrelációt mutat az iskolai végzettséggel. Itt semmiféle törést vagy kivételt sem tapasztalunk, a legkevesbé iskolázott rétegekben a legkisebb, a leginkább iskolázottak között a legmagasabb a liberális pártok támogatottsága. A csak 8 osztályt végzettek a liberális pártok szavazótáborában 3-4-szeresen alulreprezentáltak. A középfokú végzettségűek körében nagyjából az országos átlagnak megfelelő támogatottsággal rendelkeznek a liberális pártok. A felsőfokú végzettségűek között a liberálisok erős felülreprezentációja figyelhető meg: Dániában másfélszeres, Svédországban és Hollandiában két-két és félszeres (Gladdish, 1991: 92.; Statistical Yearbook of Sweden, 1999: 419.). Ha ismét visszatekintünk a 3. táblázatra, az állapítható meg, hogy a felsőfokú végzettségűek felülreprezentációja kissé jobban jellemző a táblázat bal oldalán található D'66-ra és RV-re.

Mindezek után megválaszolható az a kérdés, hogy milyen a liberális pártok szavazótáborának gazdasági-szociális helyzete. A liberális pártok a középosztály, azon belül is a felső középosztály pártjai. A liberális pártok erősen támogatottak a vállalkozók és a közalkalmazottak között. E pártok támogatóinak nagy része a diplomások közül kerül ki. A liberális pártoknak két típusát különítettem el: az egyik típusra a középosztály és a vál-

lalkozók csekélyebb, a közalkalmazottak és a diplomások jelentősebb felülreprezentációja, míg a másokra a (felső) középosztály és a vállalkozók jelentősebb, a közalkalmazottak csekélyebb felülreprezentációja jellemző.

A liberális pártok gazdasági-szociális jellemzőivel kapcsolatban már csak egy megjegyzést kell tenni. Amint látni lehetett, ezt a táborot elég egyértelműen lehetett jellemezni, akár az osztályhelyzet, akár a jövedelem vagy a végzettség szempontjából. A liberális pártok szavazótáborra jóval *homogénebb* más pártcsaládok – szociáldemokraták, kereszténydemokraták – szavazótáboránál. Igazolást nyert tehát az e dolgozat elején állított tétel, miszerint a liberális pártok nem váltak catch-all pártokká; nem képesek – vagy nem törekszenek – a társadalom minden rétegéből szavazókat szerezni. E pártok bizonyos rétegekben egyáltalán nem jelennek meg, bizonyos rétegekben pedig támogatottságuk eléri akár országos átlaguk 3-4-szeresét is – ekkora szórások elképzelhetetlenek lennének egy nagy kereszténydemokrata vagy szociáldemokrata párt esetén. Továbbá megállapítható, hogy minél kisebb egy liberális párt, annál jellemzőbben mutatkozik meg a párt szavazótáborának homogén volta – elég itt a legkisebb vizsgált liberális párt, a norvég V mindig szemléletes példájára gondolni. Ez utóbbi megjegyzés magyar vonatkozásban lesz különösen érdekes, hiszen itt mindkét vizsgált pártnál bekövetkezett egy jelentős változás – a Fidesznél bővülés, az SZDSZ-nél csökkenés – a szavazótábor *abszolút* nagyságában az 1990 és 1998 közötti időszakban.

Nézzük ezek után a magyar helyzetet! Ha az SZDSZ és a Fidesz szavazótáborának osztályösszetételét vesszük szemügyre, a nyugat-európai helyzettel ellentétes képet kapunk. Az 1994-re vonatkozó adatok szerint ugyanis az SZDSZ és a Fidesz szavazótáborában egyaránt *felülreprezentáltak* a munkások. A munkásság reprezentációja az 1994-es SZDSZ szavazótáborában +1,15; a Fideszében +1,23-szoros (Tóka, 1994: 486.). Ez magasabb bármelyik nyugat-európai liberális párt vonatkozó adatánál (1. 2. táblázat), kivéve a norvég V-t, amelyben a munkásság reprezentációja a Fideszével azonos. Ha tehát valamilyen módon a magyar pártokat is el szeretnénk helyezni a 3. táblázatban, egyértelműen annak bal oldalán kapnának helyet. Mindezzel együtt ugyanakkor az is leszögezhető, hogy az osztályjelleg, mint a választói csoportokat strukturáló tényező, nem szignifikáns a magyar liberális pártok esetén (Róbert, 1999: 85–86.).

Ami a pontos foglalkozási csoportokra vonatkozó felméréseket illeti, az elérhető adatokból a munkásságon túl a vezető értelmiségi beosztásúak felülreprezentációja olvasható ki az 1994-es magyar liberális szavazótáborban. E felülreprezentáció mértéke az SZDSZ esetén +1,31; a Fidesz esetében viszont csupán +1,1 (Tóka, 1994: 486.). Ez azt jelenti, hogy az 1994-es Fidesz szavazótáborában a munkásság inkább volt felülreprezen-

tálva, mint a vezető értelmiségiek. Összességében az osztályszavazat tekintetében az (1994-es) magyar liberális pártok szavazótábora jelentősen eltér a nyugat-európaiktól. Ami az 1998-as adatokat illeti, itt elsősorban a vállalkozói réteg erőteljes SZDSZ iránti szimpátiája nyilvánul meg: az országos átlagánál 2,4-szer jobban szerepel a párt. A Fidesz-MPP a vállalkozók körében országos átlagának megfelelő támogatottságot produkál (Századvég Politikai Elemzések Központja, 1999: 678.).

Nézzük meg ezután a szavazótábor iskolai végzettségét! E kérdésben jelentős eltérést találunk a két magyar párt között. Az SZDSZ-re általában igaz az, ami a nyugat-európai liberális pártokra. Azaz, a magasabb végzettségűek között a párt lényegesen jobban támogatott. Ez mind a három választás során így volt, ám mértéke egyre nőtt. A párt szavazótáborában a felsőfokú végzettségűek 1990-ben kétszeresen, 94-ben háromszorosan voltak felülreprezentálva (Závecz, 1994: 452.; Magyar Statisztikai Évkönyv, 1991: 29.). 94-ben ez azt jelentette, hogy a felsőfokúak között az SZDSZ országos arányánál 25%-kal jobban teljesített – ez 1998-ra 100%-ra nőtt (Tóka, 1998: 410.). Ez nagyjából megegyezik a hasonló holland számokkal.

A Fidesz esetében nem figyelhető meg a liberális pártokra általában jellemző tendencia – és ez érdekes módon nem, vagy nem csak az 1998-as, de a korábbi adatokból is kiolvasható. Míg 1990-ben még a felsőfokú végzettségűek felülreprezentációja volt tapasztalható (Závecz, 1994: 452.), ez 1994-re vonatkozólag már nem mondható el; ebben az évben országos átlaguk alatt teljesítettek a diplomások között. 1998-ra annyi elmozdulás történt, hogy a diplomások között visszanyerték országos átlagnak megfelelő szimpátiájukat (Tóka, 1998: 410.). A Fidesz országos átlagát *felülmúló* támogatottsággal leginkább a középfokú végzettségűek körében rendelkezik – mint láttuk, ebben a társadalmi csoportban a nyugat-európai országokban országos átlaguknak *megfelelően* támogattak a liberális pártok.

Vallás és felekezet

A gazdasági-szociális, vagyis lényegében az osztályhelyezeten túl a nyugat-európai pártrendszer talán legmeghatározóbb törésvonala a vallási kérdés, azaz a klerikalizmus-antiklerikalizmus ellentéte. Ellentétben azonban az osztályhelyezettel, amelynek kiemelkedően fontos volta egyetlen nyugat-európai országban sem kérdőjelezhető meg, a vallási törésvonal jellegerősen eltér a különböző kultúrájú országokban. Ebből következően lehetetlen egyes pártok szavazótáborának az osztályhelyezethez hasonló *közvetlen* összehasonlítása a vallási-felekezeti jelleg szerint; lehetséges viszont a jellegzetes tendenciák felvázolása.

A felekezeti megoszlás alapján Nyugat-Európa országai három típusba sorolhatóak: katolikus, protestáns és vegyes országokba. Míg a vallás fontos törésvonal a katolikus és vegyes országokban, nem tölt be hasonló szerepet a tisztán protestáns területeken (Körösényi, 1993: 36–40.). A továbbiakban e felosztást alapul véve vizsgálom a liberális pártok szavazótáborának vallási-felekezeti megoszlását.

A tisztán katolikus országokban a liberális pártok tradicionálisan szekulárisak, sőt, antiklerikálisak. Ezen országokban a liberális pártok természetes bázisát alkotják a társadalom nem vallásos tagjai. Ilyen ország Belgium, ahol a liberális párt az antikaticizmust hivatalosan csak 1961-ben törölte programjából, addig kizárólag a társadalom antiklerikális pillérére építkezett (Deschouwer, 1989: 36.). S bár azóta a szavazátnövelés érdekében a párt igyekszik híveket toborozni a gyakorló katolikusok köréből is, a szavazótábor meghatározó része máig a nem vallásosak közül kerül ki: arányuk a szavazótáborban 50–75% között van. Sőt, 1984-ben a PRL (azaz a vallon liberálisok) szavazótáborának 91%-a vallotta magáról, hogy „nem gyakorló” katolikus (Rudd, 1988: 196–197.). Itt tehát a liberális szavazótábor egyértelműen elhelyezhető a katolikus–nem katolikus tengelyen; az antiklerikalizmus a szavazótábor nem csupán egyik, de legfontosabb *konstituáló* tényezője.

Ellenkező okokból (mint a tisztán katolikus, de) egyszerű esetet jelentenek a tisztán protestáns országok is – ide a skandináv országokat, azaz Dániát, Norvégiát és Svédországot sorolhatjuk. Itt ugyanis a vallási kérdés nem játszik jelentős szerepet a pártok közötti versengésben. Ennek megfelelően a liberális pártok szavazótáborára vallási szempontból nagyjából egyezik az össztársadalmi átlaggal; jelentős eltérések attól semmilyen irányba sem mutathatók ki. Mindez azt jelzi, hogy ellentétben a katolikus – és, mindjárt látni fogjuk, a „vegyes” – országokkal, az antiklerikális jelleg a skandináv liberális pártoknak nem differentia specifica-ja.

Bonyolultabb a helyzet a felekezetiileg vegyes országokban, hiszen itt két tényezőt is vizsgálni kell. Egyrészt a katolikus országoknál már vizsgált vallásos/nem vallásos ellentétet, továbbá a vallásos táboron belül a felekezeti ellentéteket. Nézzük a két kérdést egyenként Németország, Svájc, Hollandia és Nagy-Britannia⁷ esetében!

Az első kérdés tehát a szavazótábor megoszlása a vallásos/nem vallásos dimenzióban. A katolikus országokhoz hasonlóan, ha attól eltérő mértékben is, kimutatható a liberális pártokban a nem vallásosak felülreprezentáltsága. Ez leginkább Hollandiára jellemző, ahol a VVD-ben mintegy 15%-kal, a D'66-ban 30%-kal vannak felülreprezentálva az egyik bevett valláshoz sem tartozóak (Gladdish, 1991: 91.). Más országok esetében ez kevésbé jellemző, és/vagy általában az elmúlt évek során

csökkenő tendenciát mutat. Erre legjobb példa Németország, ahol az FDP-ben 1980-ban még 50%-kal voltak felülreprezentálva a nem vallásosak, ám 1990-re ez a felülreprezentáltság teljesen eltűnt (Kirchner-Broughton, 1988: 76.; Dalton, 1996: 378.). A liberális pártok következőképpen a felekezeti vegyes országokban is kevésbé vallásos szavazótáborral bírnak, de kisebb mértékben, mint a tisztán katolikusokban.

A másik kérdésben, vagyis a különböző felekezetek közötti arányokban egyértelműbb tendencia mutatkozik meg. Tudniillik mind a négy vegyes országban a katolikus szavazók alul- és a protestánsok felülreprezentáltságát figyelhetjük meg (l. 4. táblázat). Ez legkevésbé a holland VVD-re, illetve D'66-ra jellemző, ahol a reformátusok kb. 10%-kal vannak felülreprezentálva. A VVD-re, és még inkább a D'66-ra is igaz ugyanakkor a katolikusok alulreprezentáltsága. Az összefüggés leginkább Angliában és Svájcban igaz.

4. tábla: Felekezeti reprezentáció a liberális pártok szavazótáborában⁸
(A felekezeti vegyes országokban)

	VVD	D'66	LD	FDP	PRD
Protestánsok	+1,12	+1,06	+1,62	+1,12	+1,35
Katolikusok	-1,05	-1,39	-1,63	-1,325	-1,68

Összességében tehát megállapítható, hogy a vegyes felekezeti nyugat-európai országokban a liberális pártok enyhén felülreprezentáltak a nem-vallásosak körében, ill. a vallásosok között a protestánsok körében – ugyanakkor támogatottságuk az országos átlag alatt marad a katolikusok között.

Magyarország a három fenti csoport közül a felekezeti vegyes országok körébe tartozik – sajnos azonban a pártok szavazótáborának felekezeti megoszlására nincsenek adatok. Ami a vallásos/nem vallásos dimenziót illeti: a magyar liberális pártok ebből a szempontból hasonlítanak a nyugat-európaiakra. Azaz felülreprezentáltak a nem vallásosok, és alulreprezentáltak a hívők között (Körösi, 1998: 136.). Ez az SZDSZ-re 1990 óta folyamatosan jellemző, nagyjából egyenlő mértékben. A Fidesz-nél ebből a szempontból 1998-ra változás állt be: ekkor ugyanis a templomba nagyon ritkán vagy soha nem járók között már nagyon enyhén alulreprezentálttá vált (Tóka, 1998: 411.).

Város/vidék

A liberális pártokat – a skandináv liberálisok kivételével – gyakran tipikusan „városi” pártoknak titulálják (Körösényi, 1993: 44–46.). A szavazótábor városi/vidéki jellegének vizsgálata ezt a hipotézist nem, vagy csak néhány esetben erősíti meg – 1. 5. táblázat.

5. táblázat: Városi és vidéki szavazók reprezentációja a liberális szavazótáborban⁹

	Főváros/nagyváros	Város	Falu
V	-1,55	-1,3	+1,52
RV	+1,13	-1,23	+1,42
DP		-1,19	+1,17
LD	-1,13	-1,09	1
FDP	+1,32	+1,08	-1,31
PRD		1	1
FP	+1,26	-1,06	-1,6

Amint a táblázatból látható, a városi lakosság kizárólag a német FDP esetén felülreprezentált a liberális szavazótáborban; a többi esetben enyhébb vagy erősebb alulreprezentációt találunk. Néhány pártnál a szavazótábor város/vidék megoszlása alig tér el az országos átlagtól: ez a helyzet Nagy-Britanniában és Svájcban. A többi párt közül a német FDP és a svéd FP inkább tűnik városi, a DP, a V és a RV pedig vidéki pártoknak. Ez a megállapítás ellentmondani látszik annak a szakirodalomban elterjedt véleménynek, miszerint a városokban nagyobb a liberális szavazók aránya.

Az ellentét feloldásához meg kell különböztetnünk egymástól a nagyobb városokat és a fővárost a kisebb városoktól. A fenti táblázatban, ahol megfelelő adat rendelkezésre állt, feltüntettem a nagyvárosi szavazók arányát is. Azt láthatjuk, hogy a nagyvárosokban az egyébként is városiasabb liberális pártok még erősebben felülreprezentáltak, de még a vidékinek besorolt RV is az országos átlagnál több szavazatot kap a fővárosban. Szintén erős Brüsszelben a táblázatban – konkrét adat híján – fel nem tüntetett PRL (Rudd, 1988: 196–197.). A brit liberálisok viszont országos átlaguk alatt teljesítenek Londonban – viszont erre a pártra a városi/vidéki ellentét mentén strukturálódó szavazói kör amúgy sem jellemző, mint ez az egyhez igen közeli számokból leolvasható.

Ugyanakkor a kisebb városokban még az amúgy városiasnak bélyegzett FP teljesítménye is elmarad az országos átlagtól –

ugyanígy az FDP is annál kevesebb szavazatot szerez egy városban, minél kisebb az. Fokozottan igaz ez a RV-re. Megállapítható tehát, hogy a liberális pártok általában felülreprezentáltak a nagyvárosokban és alulreprezentáltak a kisebb városokban. Ami a falvakat illeti: bizonyos pártok, például a dán Venstre, amely kifejezetten agrárgyökerekkel rendelkezik, felülreprezentáltak. Ugyanez igaz kisebb mértékben a RV-re és a norvég Venstre-re is (Leiphart-Svasand, 1988: 318–319.). A városias német és svéd liberálisok viszont alulreprezentáltak a falvakban.

A liberális pártokat tehát a város/vidék-törésvonal szempontjából három csoportba sorolhatjuk. Az elsőbe az agrárius gyökerű, elsősorban skandináv liberális pártok tartoznak, amelyek erősen felülreprezentáltak a falvakban és alulreprezentáltak a városokban. Am a fővárosban még ezen pártok is viszonylag jól szerepelnek. Ebbe a típusba tartozik a dán V és RV, a norvég V és a luxemburgi DP. A második csoportot a városias jellegű liberális pártok alkotják, amelyek a nagyobb városokban erőteljesen felül-, a falvakban erőteljesen alulreprezentáltak. Idetartozik az FP, az FDP és a belga PRL. Végül a harmadik csoportba tartozó liberális pártok szavazótáborának város/vidék összetételében nincs jelentős eltérés az országos átlagtól. E csoportba sorolható a brit és a svájci liberális párt.

Magyar vonatkozásban 1990-re és 1994-re vonatkozóan érhetőek el konkrét adatok (Závecz, 1994: 453.; társadalmi átlag: Magyar Statisztikai Évkönyv, 1991: 31.). Első ránézésre megállapítható, hogy jelentősek a különbségek az SZDSZ és a Fidesz között. Az SZDSZ-t a városias liberális pártok közé sorolhatjuk. A fővárosiak felülreprezentációjának értéke szavazótáborukban 1990-ben 1,65; 1994-ben 1,3 volt. A vidéki városokban nagyjából országos átlaguknak megfelelően támogatottak, míg a községekben erőteljesen alulreprezentáltak a szabad demokraták. A Fidesz inkább a svájci és brit liberális pártokkal mutatott rokonságot ebből a szempontból 1990 és 1994-ben. Szavazótáborán belül mindhárom településtípus nagyjából országos átlagának megfelelően volt reprezentálva.

Szavazótábor kor és nem szerinti összetétele

A kor- és nemkülönbségek ugyan nem alkotnak törésvonalat, ám hasznos lehet a liberális szavazótábor összetételét megvizsgálni e paraméterek függvényében is. Mennyire generációs jellegűek a liberális pártok – avagy mennyire oszlik meg a liberális szavazat arányosan az egyes korcsoportok között? E kérdésre ad választ a 6. táblázat, 10 európai liberális párt¹⁰ szavazótáborának korösszetételének összehasonlításával.

A 6. táblázat eredményei alapján nem látszik körvonalazódni semmilyen egyértelmű tendencia. Sőt, még az is előfordul, hogy

egy párt szavazótáborának korösszetétele két egymást követő választás során jelentősen megváltozik – ez a helyzet a luxemburgi DP és a norvég V esetében. A brit és a német liberálisok szavazótáborának korösszetétele ezzel szemben állandóságot mutat.

6. táblázat: Liberális pártok szavazótáborának korösszetétele¹¹
(A párt szavazótáborának százalékában, az osztársadalmi arány zárójelben)

		-25	26-39	40-59	60+
V(Dánia)	1975	8 (14)	29 (27)	38 (32)	25 (27)
RV	1975	9 (14)	32 (27)	35 (32)	24 (27)
D'66	1986	15 (18)	46 (30)	30 (29)	9 (23)
VVD	1986	12 (18)	40 (30)	33 (29)	15 (23)
	1979	18 (16)	40 (27)	20 (33)	22 (24)
DP	1984	11 (16)	22 (27)	39 (33)	28 (24)
	1979	15 (14)	32 (28)	32 (32)	21 (26)
LD	1983	13(14)	33 (28)	33 (32)	21 (26)
	1980	12 (16)	31 (25)	35 (34)	22 (25)
FDP	1983	11 (16)	33 (25)	35 (34)	21 (25)
	1977	13 (15)	22 (29)	42 (28)	23 (28)
V (Norvégia)	1981	15 (15)	56 (29)	19 (28)	10 (28)
PRD	1975	13 (13)	26 (28)	35 (34)	26 (25)
FP	1994	13 (13)	33 (28)	31 (34)	23 (25)

Talán a szavazótábor korösszetétele könnyebben megragadhatóvá válik, ha azt is felül-, illetve alulreprezentáltság alapján közelítjük meg. A 7. táblázat azt mutatja meg, hogy az egyes liberális pártok szavazótáborában melyik korcsoport van alul-, illetve melyik felülreprezentálva. A brit és német adatokat a hasonlóság miatt átlagoltam, a luxemburgi és norvég példa esetében azonban mindkét adatcsoportot feltüntettem.

A 7. táblázatból már könnyebben leolvasható a liberális pártok szavazótáborának korösszetételére vonatkozó néhány összefüggés. Először is a liberális pártok szavazótáborában alulreprezentáltak a 60 év felettiak – ez két eset kivételével mindenütt igaz. A két kivétel egyike a DP, ám az 1979-es adatban itt is az

7. táblázat: Korcsoportok reprezentációja a liberális pártok szavazótáborában¹²

	18-25	26-39	40-59	60
V	-1,75	+1,07	+1,19	-1,08
RV	-1,55	+1,19	+1,09	-1,13
D'66	-1,2	+1,53	1	-2,55
VVD	-1,5	+1,33	+1,14	-1,53
DP-1979	+1,12	+1,48	-1,65	-1,09
DP-1984	-1,45	-1,22	+1,18	+1,23
LD	1	+1,16	1	-1,24
FDP	-1,39	+1,28	1	-1,16
V-1977	-1,15	-1,32	+1,5	-1,22
V-1981	1	+1,93	-1,47	-2,80
PRD	1	-1,08	1	1
FP	1	+1,18	-1,10	-1,09

idősek alulreprezentációját tapasztaljuk, ezért az 1984-es adatot tekinthetjük eseti jellegűnek. A PRD esetében az idősek országos átlaguknak megfelelő reprezentációval bírnak a szavazótáborban. Általánosan érvényes tendenciának tűnik tehát az idősek – változó mértékű – alulreprezentációja.

Nem különösebben népszerűek a liberális pártok a legfiatalabbak között sem. Egy eset kivételével egyik pártnál sincsenek a 25 év alattiak felülreprezentálva a szavazótáborban. Sőt, több esetben markáns alulreprezentációval találkozunk: különösen a német FDP, a holland VVD, illetve a dán V esetében. Még az egyébként általában a fiatalokkal asszociált D'66 is ténylegesen alulreprezentált a legfiatalabb szavazók között.

A liberális pártok legnépszerűbbek a fiatal középkorúak, vagyis a 25 és 40 év közöttiek körében. Bár itt is akadnak ellenpéldák, mégis ez a korcsoport támogatja leginkább a liberális pártokat – különösen markáns ez a támogatás például a D'66 és az FDP esetében. A liberális pártok népszerűek a 40 és 60 év közöttiek körében is, bár itt már több példa akad az alulreprezentációra is.

A legtöbb liberális párt szavazótáborára tehát a középkorúak (25 és 60 év közöttiek) felül, a fiatalok és az idősek alulreprezentáltsága a jellemző: ez a 10 pártból 6-ra igaz, és a többi négy

esetben is csak kisebb eltérések tapasztalhatók. További érdekesség, hogy ott, ahol több liberális párt van, a szavazótáborok a korcsoportot illetően nem egymás komplementerei – mint a szociális-gazdasági helyzet vonatkozásában voltak – hanem szinte egybeesnek. Az RV és a D'66 szavazótáborából ebből a szempontból nem egymásra, hanem a V-re, illetve a VVD-re hasonlít. Végül, meg kell jegyezni, hogy a korösszetétel vonatkozásban egyes liberális pártoknak markáns, másoknak kevésbé markáns arculatuk van. Az előző kategóriába tartozik a dán V és RV, a VVD, a D'66 és az FPD. Ezekre a pártokra fokozottan jellemző a középkorúak felül-, illetve az idősek és fiatalok alulrepresentációja. A többi párt kevésbé markáns arculattal rendelkezik, a korösszetételük gyakran igencsak megközelíti az országos átlagot – erre legjobb példa a svájci PRD.

Ami a magyar pártokat illeti: az SZDSZ-re nézve megállapítható, hogy szavazótáborának korösszetétele rendkívül hasonlós a nyugat-európai liberális pártokéra. Azaz, mind 1990-ben (Bokor, 1990: 624.), mind 1994-ben és 1998-ban (Tóka, 1998: 409–410.) a fiatalok és az idősek alulrepresentációját, és ezzel együtt a középkorúak felülrepresentációját lehet tapasztalni. Ennek mértéke is nagyjából a nyugat-európai példának megfelelő. A Fideszre generációs jellege miatt mindez nem igaz: itt a fiatalok felül-, illetve az idősek alulrepresentációja jellemző mind a három választáson. Kezdetben a középkorúak is alul voltak reprezentálva a fiatal demokraták között, de ez 1998-re megváltozott, és enyhe felülrepresentációra változott át.

Vizsgáljuk meg ezek után a liberális pártok szavazótáborának nem szerinti összetételét! Ennek összefoglaló áttekintését adja a 8. táblázat, amely a nők arányát mutatja a liberális szavazótáborban.

8. táblázat: A nők százalékos aránya a liberális pártok szavazótáborában¹³

PVV	PVV	PRL	PRL	V	RV	D'66	D'66	VVD
1981	1983	1981	1983	1975	1975	1982	1986	1982
39	51	42	50	45	34	49	42	53

VVD	DP	DP	LD	LD	FDP	PRD	FP
1986	1979	1984	1979	1983	1990	1975	1979
51	51	47	46	53	40	41	50

Amint látható, kevésbé állapíthatók meg markáns jellegzetes-
ségek. A PVV, a PRL, a norvég V és az LD esetében inkonzisz-
tens adatokkal állunk szemben – e pártok esetében tehát a sza-
vazótábor nemi meghatározottsága esetleges. A DP, a VVD és
az FP esetében a támogatottság szinte egyenlően érkezik férfi-
aktól és nőtől. Határozott jellege kizárólag négy pártnak van:
a dán V-nek és RV-nek, a német FDP-nek és a svájci PRD-nek.
E négy pártra egyaránt a férfi szavazók túlsúlya a jellemző.
Fontos azonban megjegyezni, hogy e négy párt esetén egyetlen
adatsor állt csupán rendelkezésre; azaz, más évben végzett fel-
mérésekkel összehasonlítva itt is lehetségesek lennének inkon-
zisztens eredmények. Annyit azonban biztonsággal meg lehet
állapítani, hogy a liberális pártok szavazótáborában a nők sehol
nincsenek felülreprezentálva; vagy arányosan, vagy alulrepre-
zentálva vannak jelen.

A magyar helyzetet ezzel összevetve érdekes eredményekre
jutunk: Magyarországon ugyanis mindkét liberális párt szava-
zótáborában a nők (enyhe) felülreprezentációját tapasztalhat-
juk, legalábbis 1998-ban. 1994-ben ugyanez csak a szabad de-
mokraták esetében figyelhető meg (Tóka 1998:409).

III. PÁRTPROFIL

Az előzőekben azt vizsgáltam, hogy milyen társadalmi csopor-
tok érdekeit igyekeznek a liberális pártok „becsatornázni” a
politikai döntéshozatalba. Ebben a részben azt próbálom felde-
ríteni, hogy milyen programot ajánlanak a liberális pártok a vá-
lasztóiknak, milyen ideológiai profillal jelennek meg a politikai
piacon.

Különböző pártprogramok összehasonlítása módszertanilag
azért aggályos feladat, mert különböző országokban különböző
prioritású lehet ugyanazon probléma, illetve minden országban
eltérők lehetnek a legfontosabb politikai kérdések. Ezért a pár-
tok álláspontját a különböző kérdésekben vázlatosan mutatom
be. A pártok profilját előre meghatározott szempontok szerint
vizsgálom. A szempontok – az utolsóként vizsgált posztmateria-
lizmus kérdés kivételével – a Lipset–Rokkan-i törésvonal-elmé-
letre épülnek. Az eddigiekhez hasonlóan itt is megpróbálok em-
pirikus és számszerűsíthető adatokra támaszkodni, bár ez prog-
ramok elemzésekor nyilván nehezkesebb. Mindenesetre igye-
keztém direkt összehasonlítható adatokat találni, s ezek ismer-
tetése adja a részfejezetek vázát.

Elsőként minden esetben azt vizsgálom meg, hogy az adott
probléma mennyire fontos az adott párt számára. Ezt két forrá-
son keresztül tanulmányozom, amelyek más-más kérdésre ad-
nak választ.¹⁴ A szakértői vélemények külső szemmel mutatják,
hogy a párt számára mennyire lényeges az adott probléma; ma-

gas érték magas, alacsony érték alacsony fontosságról tanúskodik – a skála minden esetben 1–20-ig terjed –, de még nem mond semmit a párt pozíciójáról a kérdésben. A *pártprogramokból szintetizált kategóriák* viszont azt veszik figyelembe, hogy a pártok *maguk* mennyit említették a kérdést, és főleg, milyen kontextusban. (Konkrét skála ebben az esetben nincs, itt mindig az összes többi pártot, illetve az összes többi liberális pártot érdemes összehasonlítani alapnak venni). Mivel e kategóriák maguk is elhelyezhetők a vizsgált dimenzió egyik vagy másik pontján, ezért a pártok általi említésük nemcsak a fontosságról, hanem a pártok pozíciójáról is ad valamilyen képet. Ez azért lehet így, mert a pártok általában nem ugyanazon kérdésekről beszélnek, a választott téma önmagában a párt értékválasztását tükrözi.

Ezen adatok ismertetése után következik annak bemutatása, hogy az egyes pártok az adott szempont szerint milyen állásponton vannak – megint csak a szakértői vélemények, ill. egyes országok különböző elemzőinek véleménye szerint.¹⁵ Ezt szintén igyekszem összehasonlítható módon bemutatni. Végül egyedi példák és illusztrációk következnek az addig mondottak megerősítésére.

A pártprofilokra vonatkozó vizsgálatokat Svájcban nem végezték el, ezért a PRD-re vonatkozó adataim nincsenek; ahol azonban lehetséges, igyekeztem a PRD-t programja alapján önállóan elhelyezni a különböző dimenziókban. Magyar vonatkozásban a fent említett szakértői véleményezés természetesen nem történt meg, ezért a magyar pártokkal direkt összehasonlításra nincs mód. Ettől függetlenül az első két alfejezetben igyekeztem feltüntetni a magyar liberális pártok programjából kiolvasható álláspontot a vizsgált kérdésekben, de csak nagyon vázlatosan. A város/vidék, illetve a posztmaterializmus kérdést magyar vonatkozásban – empirikus adatok híján – nem vizsgáltam.

Gazdaság

Ha valaki Nyugat-Európáról szólva egydimenziós pártrendszerről beszél, akkor ez az egy dimenzió általában a gazdasági dimenzió. Ebből következően a gazdasági dimenzió tekinthető a pártokat elválasztó legfontosabb kérdésnek Nyugat-Európában. A gazdasági kérdés nagyjából a piacgazdaság különböző felfogásai körül összpontosul. Az egyik oldalon vannak az általában neoliberalisként aposztrofált irányzatok, amelyek a jóléti állam kurtítását, a szabadpiaci mechanizmusok minél korlátlanabb alkalmazását látják szükségesnek. Ezt nevezik gazdasági jobb-oldalnak. A másik oldal a jóléti állam fenntartását, a gazdaság bizonyos mérvű állami kontrollját tartja szükségesnek. Ez a

gazdasági baloldal. A kérdés természetesen az, hogy milyen gazdaságpolitikát preferálnak a liberális pártok, s mennyire jelentős számukra e kérdés.

A vizsgált szakértői véleményekből két kérdést véltem a gazdaság dimenziójába tartozónak: a juttatások/adócsökkentés, illetve a több/kevesebb állami tulajdon kérdését. Ez alapján megállapítható, hogy a pártok e szakértők szerint mennyire tartják fontosnak a gazdasági kérdést – l. a 9. táblázat első két sora.

A liberális pártok programjának *tartalomelemzése* alapján a kategóriákból három volt egyértelműen ide sorolható: a „társadalmi juttatások”, a „szabad vállalkozás” és az „ortodox gazdaságpolitika”. Az adatok szerint ez utóbbi kettő kategória *komplementer* módon fordult elő; ahol az egyik magas, ott a másik alacsony. Ez azt jelenti, hogy azon pártok, amelyek számára ezek fontos kérdések, az egyiket nevezték meg mint a gazdasági jobboldal szimbólumát. Ezért e két kategóriából minden esetben a magasabb számot jelenítettem meg, figyelmen kívül hagyva, hogy az konkrétan az ortodox gazdaságpolitika vagy a szabad vállalkozás volt, hiszen ezek lényegileg hasonló dolgokat jelölnek. Az így létrejött két kategóriát pedig intervencionista v. szabadpiaci címkével illettem – l. a 9. táblázat utolsó két sora.

Az így létrehozott 9. táblázatból rengeteg fontos tény leolvasható. Először is, mint minden európai párt számára, a liberális pártok számára is fontos a gazdasági dimenzió. A felső két sor adataiból az a tanulság vonható le, hogy a szakértői vélemények szerint a liberális pártok számára az adócsökkentés/szolgáltatások kérdése rendkívül fontos. Bár ezek az adatok minden európai pártra nézve magasak, Norvégia és Nagy-Britannia kivételével a liberális pártokra vonatkozó adatok a legmagasabbak az adott országban (Laver–Hunt, 1992.). A gazdasági dimenzió tehát elsőrendű fontosságú a liberális pártoknak. Az állami tulajdon kérdése ugyan nem ennyire, de szintén viszonylag magas értékeket mutat.

Természetesen a különböző liberális pártok között eltérés mutatkozik azon a téren, hogy mennyire magasak is ezen értékek. A két számsor konzisztens a tekintetben, hogy relatíve magas érték az egyikken relatíve magas értéket jelent a másikon is, persze abszolút értékben a második szám szinte minden esetben kisebb. A pártoknak, nem meglepő módon, két csoportját lehet elkülöníteni az első két sor alapján: a határ számokban az első sor esetén 15, a második esetén 10 körül van. Ez alapján nagyon fontos a gazdasági kérdés a belga liberálisok, a dán V, az FDP, az FP és a VVD számára. Kevésbé fontos a kérdés az RV, a DP, az LD a D'66 és a norvég Venstre számára.

A második két sor már arra is rávilágít, hogy a kérdésen belül egy adott párt inkább a társadalmi juttatások és az intervencionizmus, vagy a szabad vállalkozás és ortodox gazdaságpolitika fontosságát hangsúlyozza. Mint láthatjuk, az RV ki-

9. táblázat: A gazdasági dimenzió fontossága¹⁶

	PVV/ PRL	V (Dánia)	RV	D'66	VVD
Szolgáltatás	19,40	17,80	14,33	12,00	16,92
Állami tulajdon	12,00	11,88	8,43	8,73	12,91
Intervenció	2,06	1,21	2,31	9,40	4,28
Szabadpiac	10,26	8,78	2,16	2,22	10,75

DP	LD	FDP	V (Nor- végia)	FP	Összes párt	Összes libe- rális
12,25	12,47	15,24	9,33	15,82		
6,60	9,55	12,25	8,00	14,82		
8,47	4,67	3,18	7,90	13,48	5,71	4,67
2,61	2,15	1,95	1,39	4,37	2,97	3,99

vételével minden párt egyértelműen vagy egyik, vagy másik kérdést tartja fontosabbnak. Itt is elvégezhető tehát egy csoportosítás: a holland VVD, a dán Venstre és a belga liberálisok esetén egyértelműen a szabadpiac, míg a DP, az LD, a D'66, a norvég V, az FDP és az FP esetén a gazdaság regulációja a hangsúlyosabb. Ez a fenti csoportosítással csak részben egyezik meg. A kettőt úgy szintetizálhatnánk, hogy azon liberális pártok, amelyek számára a gazdasági dimenzió relatíve kevésbé fontos, inkább az intervencionizmust hangsúlyozzák, míg azokra, amelyek számára kiemelkedően fontos e kérdés, nem állapítható meg általános tendencia.

Vessük össze ezek után a fenti adatokat a pártok elhelyezkedésével a gazdasági bal-jobb-skálán, a 9. táblázat első két sorának paramétereit használva!

10. táblázat: A liberális pártok a gazdasági bal/jobbs dimenziójában¹⁷

	PVV/ PRL	V (Dánia)	RV	D'66	VVD
Szolgáltatás	17,10	17,40	12,50	10,36	17,36
Állami tulajdon	18,80	17,75	13,25	11,69	16,92

	DP	LD	FDP	V (Norvégia)	FP
Szolgáltatás	14,20	8,21	15,68	9,41	13,63
Állami tulajdon	17,20	12,03	17,38	10,94	15,47

A fenti táblázat első tanulsága, hogy a liberális pártok gazdasági dimenzióban jobboldali vagy középső pozíciót foglalnak el; baloldali pozíciót, vagyis az állami tulajdon, illetve az adók mértékének növelését egyik párt sem követeli. A kérdések jellegéből adódóan a két számsor természetesen konzisztens egymással. A pártoknak ismét két csoportja hozható létre az alapján, hogy inkább jobboldali, vagy inkább középső pozíciót foglalnak-e el. Gazdaságilag határozottan jobboldaliak a belga liberálisok, a dán Venstre, a holland VVD, a luxemburgi DP, a német FDP és – kevésbé élesen – a svéd FP. Gazdaságilag közé-

pen találjuk a holland D'66-t, a brit liberális demokratákat, a norvég Venstre-t és – igaz, enyhén jobbra – a dán RV-t.

Míndezek után lehetőség nyílik a fenti három csoportosítás összegzésére. Két konzisztens és egy inkonzisztens csoportot vagyunk képesek alkotni. Az egyik oldalon találjuk azokat a pártokat, amelyek számára a gazdasági dimenzió kiemelkedően fontos, programjukban hangsúlyosan szerepelnek a szabadpiaci elemek és az adócsökkentést és az állami tulajdon minimalizálását akarják. Ebbe a csoportba sorolható a belga PVV/PRL, a dán Venstre és a holland VVD. Ezzel szemben áll a liberális pártok azon csoportja, amelyek számára a gazdasági kérdés fontos ugyan, de nem kiemelkedően, programjában az állami intervencionizmus elemei fedezhetők fel, és az állami tulajdon, valamint az adók kérdésében centrista pozíciót foglal el. Ebbe a kategóriába sorolható a norvég Venstre, a holland D'66, a brit liberálisok és a dán RV – amelyre a második állítás nem feltétlenül igaz, de a másik két paramétere ide helyezi.

Három párt esetén beszélhetünk inkonzisztens adatokról: ezek a német FDP, a svéd FP és a luxemburgi DP, egy esetben pedig semmilyen adat nem áll rendelkezésemre – ez a svájci PRD. Hogy ezen pártok is besorolhatók legyenek a fenti két csoport egyikébe, figyelembe vettem nem kvantifikált adatokat is a pártok programjából. A legkönnyebb a helyzet a német FDP esetén. E pártot minden elemző gazdaságilag jobboldalra helyezi. Ők a vállalkozás szabadságának fontosságát (Schimdt, 1996: 71.), illetve gazdaságilag a CDU/CSU-hoz való közelségét (Kirchner–Broughton, 1988: 84.) hangsúlyozzák. Nehezebb a svéd FP pozícióját behatárolni, amely középen van az adó/szolgáltatás kérdésében (Lindström–Wörlund, 1988: 271.). Mégis, a skandináv liberalizmust általában mint szociálliberalizmust jellemzik – ezért e pártot, ha fenntartásokkal is, de a gazdaságilag középre, és nem jobbra húzó pártokhoz soroltam. A luxemburgi liberális pártot azért helyeztem a jobb oldalra, mert egyes elemzők szerint e párt gazdaságilag jobbra van a keresztényszociális CSV-től (Hearl, 1992: 228.), így a pártrendszerben egyetlen párt sem támogatja jobban az adók, illetve az állami tulajdon csökkentését. Végül, a PRD 1997-es programja egyértelműen az adók csökkentéséről, a jóléti kiadások lefaragásáról beszél, így a jobb oldalra sorolható (La sécurité par l'innovation, 1997: 10.). Míndezek alapján lehetőség nyílik a liberális pártok tipizálására gazdasági pozíciójuk alapján, ezt ábrázolja a 11. táblázat.

11. táblázat: Liberális pártok tipizálása gazdasági pozíciójuk alapján (*Inkonzisztens helyzetű pártok dőlt betűvel*)

	Gazdasági közép	Gazdasági jobb
Belgium		PVV / PRL
Dánia	RV	V
Hollandia	D'66	VVD
Luxemburg		DP
Nagy-Britannia	LD	
Németország		FDP
Norvégia	V	
Svájc		PRD
Svédország	FP	

Ha ezt a táblázatot összehasonlítjuk a 3. táblázattal, meglepő hasonlóságokat tapasztalunk. Bár a 3. táblázat a választói támogatás, a 10. pedig a program alapján csoportosította két kategóriába a liberális pártokat, a svéd FP kivételével minden párt helyzete azonos. Az erre vonatkozó következtetések később kerülnek majd levonásra, amikor további tipológiákkal is összehasonlításra nyílik mód.

Mindezek után egyetlenegy pontról kell még beszélni ebben az alfejezetben: Mit jelent egészen pontosan a gazdasági jobb, illetve középpozíciója a liberális pártok programjában? Vizsgálva először a határozottan jobboldali programokat, egyértelműen egy fiskálisan ortodox, monetarista, szabadpiaci gondolat rajzolódik ki. Ez a program a piaci erőkre épít, a társadalom minden szféráját a piaci mechanizmusok szerint kívánja igazgatni. Példaként hadd álljon itt a VVD 1998-as programja, amelynek első és legfontosabb pontja a deficit csökkentéséről, a gazdasági növekedés fenntartásáról beszél (*Investing in Your Future*, 1998: 61.). Ugyanez a program a munkanélküliséget sem állami segéllyel, hanem a privát szektor által létrehozott munkahelyekkel akarja csökkenteni: a gazdasági prosperitás szerintük önmagában jelentősen megnöveli majd a munkahelyek számát. Példák hozhatók ugyanígy a többi gazdaságilag jobboldali liberális párttól is: a belga liberálisok programjában a „szabadpiac”, a „ortodox gazdaságpolitika” és a „hatékony kormányzat” kifejezések gyakrabban fordulnak elő, mint bármely más belga pártban (Rudd, 1988: 206.). A belga pártok a gazdasági síkon a leginkább antietatisták az összes belga párt közül (*Dewatcher*, 1987: 224.). Végül hozható lenne a dán példa is, ahol a Vénstre programjában szerepel az állami szektor terjeszkedésének megakadályozása, és a teljes szabad piac követelése (Thomas, 1988: 297–299.).

A gazdasági közép ehhez a gazdasági jobbhöz viszonyítva érthető. E pártok általában elkötelezettek a magántulajdon és a piacgazdaság domináns szerepe mellett, de elismernek bizonyos mértékű állami szerepvállalást. A dán RV például határozott állami szerepvállalást követel, ugyanakkor el kívánja törölni a kötelező kamarai tagságot, és a Venstre-vel együtt a szabadpiac híve (Thomas, 1988: 297.). Ugyanilyen középutas a holland D'66 programja, amely a VVD-hez hasonlóan adócsökkentésről beszél, de kisebb mértékűről, a piac szerepét hangsúlyozza, ugyanakkor fontos számára a társadalombiztosítás egyéni alapra helyezése (Daadler-Koole, 1988: 172.). Jól érzékelteti a két megközelítés különbségét a D'66 és a VVD jövedelmi különbségekkel kapcsolatos nézete: egy 7-es skálán a D'66 4, a VVD 5,5-n áll, ahol 1 a rendszerrel való teljes elégedetlenség, 7 pedig az elégedettség (Daadler, 1987: 209.).

Magyarországon a gazdasági dimenzió közel sincs olyan fontos, mint Nyugat-Európában (Körösényi, 1998: 97.). Ettől függetlenül természetesen minden párt jelentős hangsúlyt fektet gazdasági programjára, amely alapján így el lehet azokat helyezni a gazdasági bal-jobb-dimenzióban. E szempont szerint mind az SZDSZ, mind a Fidesz a jobboldalra kerül (Körösényi, 1998: 102.). Az már az 1990-es programokból kiolvasható, amikor mindkét párt hangsúlyozza az állami szerep korlátozásának, a korszerű piacgazdaságnak a fontosságát, a tőkés gazdaság kiemelkedő szerepét. 1990-ben – a programok szintjén – a Fidesz a radikálisabban jobboldali; nála *expressis verbis* szerepel az infláció- és adócsökkentés mint gazdasági cél (Kovács-Tóth, 1992: 121.). Ez az apró különbség megmarad 1994-re is, amikor a SZDSZ három legfontosabb céljából kettő tradicionálisan jobboldali – gazdasági növekedés, nemzetközi gazdasági integráció –, egy viszont – társadalom kettészakadásának megakadályozása – baloldali. A Fidesz elképzeléseiben a gazdasági balra utaló legkisebb jel sincs: a fogyasztás visszaszorításáról, a gazdasági teljesítménynövekedésről lehet itt csak olvasni (Sajtószemle, 1994: 634.; 642.). 1998-ra mintha megfordult volna a két párt relatív helyzete: itt már a Fidesznél jelentkeznek baloldaliabb gondolatok – tandíjtörlesztés, közüzemi díjak piaci áron kívüli kezelése, stb. (A Fidesz-MPP választási 40 pontja, 1999: 867-868). Ezzel szemben az SZDSZ programjából eltűntek a baloldali elemek annak gazdasági részéből, és a versenyképesség a növekedés fenntartása, illetve a hangsúlyos (Modern európai Magyarország, 1998: 38-42.). Összességében azonban mindkét párt végig jobboldali gazdaságpolitika mellett kötelezte el magát.

12. táblázat: Az ideológiai-kulturális kérdés fontossága a liberális pártokban¹⁸

	PVV/ PRL	VR (Dánia)	V (Nor- végia)	D'66	VVD	DP	LD	FDP	V	FP	Összes párt	Összes liberá- lis párt
Liberális politika	9,20	9,89	10,67	15,14	13,00	10,20	13,09	10,59	12,17	11,59		
Szabadság, emberi jogok	2,99	1,83	2,18	4,86	3,67	4,42	3,08	4,20	2,95	5,39	2,94	3,54

Ideológia

A gazdasági dimenzió melletti másik lényeges dimenzióknak általában az ún. ideológiai-kulturális dimenziót szokás tekinteni (Körössényi, 1993: 27–30.). E kérdés némely pártrendszerben erősebben, néhányban gyengébben van jelen, tehát közel sem annyira tekinthető meghatározónak, mint a gazdasági kérdés. Az ideológiai-kulturális síkon egy autoriter és egy libertariánus nézet áll szemben egymással. Előbbit szokás ideológiai-kulturális jobb-, utóbbit baloldalnak nevezni. Ehhez a síkhoz tartoznak a hagyományos emberi jogi kérdések csakúgy, mint az abortusz vagy a halálbüntetés problémája. Az előzőekhez hasonlóan először vizsgáljuk meg, mekkora jelentőséget tulajdonítanak az egyes liberális pártok e kérdésnek (l. 12. táblázat)! A szakértői véleményen alapuló kérdéssorban a „liberális szociális politika”, a tartalomelemzés során pedig a „szabadság és emberi jogok” kategóriáját véltem idetartozónak.

Mint látható, a kérdés fontossága közepesnek mondható. Az első sor számadatai azt mutatják, hogy a kérdés fontossága nem annyira a pártok különbözőségétől, mint az országok közötti különbségektől függ: a kérdés fontossága mindkét holland párt esetében magasabb, mint amit a dán értékek mutatnak, ami arra enged következtetni, hogy magának a kérdésnek nagyobb a fontossága Hollandiában, mint Dániában.

Mindazonáltal az azért megállapítható, hogy e kérdés a liberális pártok számára fontosabb, mint a többi párt számára – ezt bizonyítja az utolsó sor utolsó két számadata. Megállapítható, hogy az RV kivételével a kérdés valamennyi liberális párt számára fontosabb, mint a többi párt számára. Mivel a számok szóródása viszonylag egyenletes, semmiféle csoportosításra sem nyílik mód e szempontot alapul véve. Ezek után megvizsgálható a liberális pártok konkrét pozíciója a libertariánus/autoriter-tengelyen. Ezt ábrázolja a 13. táblázat.

13. táblázat: A liberális pártok elhelyezkedés az ideológiai-kulturális síkon¹⁹

	PVV/ PRL	V (Dánia)	RV	D'66	VVD
--	-------------	--------------	----	------	-----

Szabadság, emberi jogok	6,80/8,75	12,30	5,60	3,93	6,13
----------------------------	-----------	-------	------	------	------

	DP	LD	FDP	V (Norvégia)	FP
Szabadság, emberi jogok	6,40	6,87	6,84	8,22	6,75

A fenti táblázat egyértelmű tendenciát jelez. A dán Venstre kivételével az ideológiai-kulturális síkon valamennyi liberális párt a baloldalon helyezkedik el. Ez tehát kétségtelenül a liberális pártok differentia specifica-ának minősíthető. Különbségek a fokozatban természetesen akadnak itt is, de a lényegi azonosság félreérthetetlen.

Mit jelent a programok szintjén az ideológiai-kulturális baloldaliság? Először is ideológiai elkötelezettséget a szabadság és az individualizmus mellett, mindenfajta diszkrimináció ellen. Általában a liberális pártok alapdokumentumának első szavai ezek – mint például a holland VVD 1980-as manifesztumának (About VVD, 9.), de a belga liberálisok is gyakrabban hivatkoznak a szabadságra és emberi jogokra, mint bármely más belga párt (Rudd, 1988: 205.). Ami azt illeti, nincs olyan liberális párt, amelynek programjában ne szerepelnének a fenti értékek.

Napi szinten ez a kérdés ritkábban jelenik meg, mint például a gazdasági probléma, ezért a pártok választási dokumentumaiban is ritkábban szerepel. Amennyiben mégis, elsősorban konkrét ügyek – abortusz, diszkriminatív törvénytervezetek – szintjén jelenik meg. Ezen kérdésekben a liberális pártok kivétel nélkül progresszív nézeteket képviselnek, általában függetlenül a gazdasági különbségektől. Ismét a holland példát említem, ahol az abortusz kapcsán egytől hétig terjedő skálán (1 a legkevésbé, 7 a leginkább megengedő) a VVD pozíciója 6,0, a D'66-é 5,9 volt, tehát a gazdaságilag különböző pozíciót elfoglaló két párt nagyon hasonló álláspontra helyezkedett (Daadler, 1987: 209.).

Az ideológiai kérdéshez sorolható egy további probléma: a liberális pártok és az egyházak viszonya. A liberális pártok némelyike ugyanis kifejezetten a klerikalizmus ellen jött létre, mint szekuláris polgári párt. A kérdés mára sokat veszített súlyából: miután az állam és egyház szétválasztása megtörtént, e probléma nem jelentkezik a programokban. Mégis: máig antiklerikalizmus tartják a liberális pártokat. Az antiklerikalizmus mértékéről tudósít a 14. táblázat.

14. táblázat: A liberális pártok és a klerikalizmus – fontosság és pozíció²⁰

	PVV/ PRL	V (Dánia)	RV	D'66	VVD
Fontosság	5,40	13,25	5,25	5,82	5,62
Pozíció	11,30	14,25	7,00	6,31	7,31

	DP	LD	FDP	V (Norvégia)	FP
Fontosság	6,00	3,74	7,13	8,41	9,13
Pozíció	5,40	10,89	6,59	11,18	18,00

Ez a táblázat a várttól némileg eltérő adatokat mutat. Az első sort vizsgálva bebizonyosodik az a már említett állítás, hogy mára a vallási kérdés jelentősége erőteljesen megcsappant a liberális pártok körében. Egyedül a dán Venstre esetében nevezhető e dimenzió fontosnak; a többi párt számára a kérdés nem igazán jelentős.

Mindazonáltal a második sor az, amelyik igazán meglepő eredményeket mutat. A várttól eltérően ugyanis nem találjuk az antiklerikális táborban mindegyik liberális pártot; kiugróan magas értékeket éppúgy találunk, mint markánsan antiklerikális álláspontra utalókat. Egyértelműen klerikálisnak nevezhető a svéd FP, a dán V, továbbá kisebb mértékben a norvég és belga liberálisok. Markánsan antiklerikális profillal rendelkezik a VVD, a D'66, az LD, az FDP és az RV. Köztes pozícióban találjuk a brit liberálisokat (akik számára az egész kérdés egyébként is a legkevésbé fontos).

Mit jelent mindez? Elsősorban azt, hogy a klerikalizmus kérdésében a liberális pártok nem a hagyományos (akár gazdasági, akár kulturális) bal-jobb-dimenzió szerint strukturálódnak. Inkább a regionális helyzetből adódó különbségeket figyelhetünk itt meg: klerikálisak a skandináv liberális pártok – még az általában konzervensen baloldali értékeket mutató norvég V is –, antiklerikálisak pedig a kontinens többi részén lévők. A britek számára a kérdés gyakorlatilag semmilyen relevanciával nem bír. Egyetlen kivétel akad ez alól a besorolás alól: a dán RV ugyanis antiklerikális pozíciót foglal el, „megegyezően” ideológiai-kulturális pozíciójával. Ez azonban nem érvényteleníti az eddig mondottakat – hiszen a gazdasági téren egyébként igen

különböző három másik skandináv pártra egyaránt jellemző a klerikalizmus.

Mindezek alapján két következtetést lehet levonni: az ideológiai-kulturális baloldaliság *igen*, az antiklerikalizmus *nem tekinthető* a liberális pártok speciális jegyének.

Ami a magyar pártokat illeti: mindkét párt, a nyugat-európai liberális pártokhoz hasonlóan, az ideológiai-kulturális baloldalon helyezkedik el. Ez leginkább az 1990-es anyagokból állapítható meg. Ekkor mindkét párt elsődleges célja az egyéni szabadság biztosítása, a liberális demokrácia kiépítése, az állam korlátozása volt (Kovács-Tóth, 1992: 120.). A kérdés súlya 1990 óta csökkent, így különösen a mai Fidesz elhelyezésére nem vállalkozom.

Város/vidék

Amikor a liberális pártok szavazótáborát vizsgáltam, elkülönítettem inkább városi és inkább vidéki jellegű liberális pártokat. Kérdés, hogy ez az elkülönülés a programok szintjén is megmutatkozik-e. A 15. táblázat azt ábrázolja, hogy a liberális pártok inkább vidéki vagy inkább városi érdekeket képviselnek, és hogy egyáltalán mekkora fontosságot tulajdonítanak a kérdésnek a szakértők véleménye szerint.

15. táblázat: A város/vidék dimenziója a liberális pártok programjában²¹

	PVV/ PRL	V (Dánia)	RV	D'66	VVD
Fontosság	3,75	13,25	5,25	5,44	6,33
Pozíció	8,82	14,25	7,00	6,67	8,83

	DP	LD	FDP	V (Norvégia)	FP
Fontosság	9,40	9,79	9,13	13,44	7,13
Pozíció	8,80	11,17	7,82	12,72	6,95

E táblázat szerint a kérdés két párt – a dán és norvég Venstre – számára kiemelkedően, három párt – DP, LD, FDP – számára közepesen, a többiek számára pedig kevésbé fontos. Nem meglepő módon itt is a skandináv pártok azok, amelyek e szempontból a legmagasabb értékeket mutatják.

Ha a pártok konkrét pozícióját vesszük szemügyre, szembeötlő a hasonlóság a 14. táblázat eredményeivel, amelyek pedig egy teljesen más kérdésre – klerikalizmus/antiklerikalizmus – vonatkoztak. Azaz, az ott magas számot „elérő” – azaz klerikális – pártokhoz itt is magasabb értékek kapcsolódnak –, ami vidéki jellegről árulkodik. Az egyetlen párt, amelyik itt más pozíciót foglal el, az a svéd FP, amely egyértelműen városi párt – ezt szavazótáborának összetétele is egyértelműen alátámasztja (1. 5. táblázat). Megállapítható továbbá, hogy a klerikalizmus/antiklerikalizmus dimenziójához képest az értékek relatíve kisebb szóródást mutatnak. Végezetül, ha a 15. táblázatot az ötödikkel hasonlítjuk össze – amely a liberális pártok szavazótáborának településtípus szerint eloszlását mutatja –, a vártnak megfelelően „egyező” értékeket találunk. Azaz: az előbbi szempont alapján inkább városinak talált pártok programjaik szintjén inkább az urbánus érdekek szószólói, és viszont – a vidéki szavazóbázissal rendelkező pártok a programok elemzői szerint is vidéki érdekeket képviselnek. Egyetlen kivétel van ezalól: a dán RV, amely esetében a vidéki szavazatok felülreprezentáltak voltak – a fővárosiakkal együtt –, s mégis inkább urbánus érdekeket képvisel. Ez az egyetlen párt tehát, amely esetében eltérést tapasztalunk a szavazótábor és a program között.

Posztmaterializmus

A politikában hagyományosan jelen lévő kérdések mellett a 80-as, 90-es évektől, az alternatív és zöldmozgalmak, majd pártok megjelenésével egyre fontosabb szerepet játszanak a posztmaterialista értékek. Olyan új kérdések kerültek be a politikába, mint a környezetvédelem, az emberi élet minőségének javítása stb. Nyilvánvaló, hogy ezen kérdésekre minden pártnak valamiféle választ kellett találnia – megkerülni egyikük sem tudta. Ebből következően a liberális pártoknak is ki kellett alakítaniuk maguknak valamiféle pozíciót a kérdésben. A posztmaterializmus kérdésének fontosságát, a liberális pártok ezzel kapcsolatos pozícióját a környezetvédelem kérdésére szűkítve ábrázolja a 16. táblázat.

16. táblázat: A környezetvédelem a liberális pártok programjában²²

	PVV/ PRL	V (Dánia)	RV	D'66	VVD
Fontosság	4,40	8,25	14,38	16,21	14,21
Pozíció	16,40	12,88	6,00	4,54	10,93

	DP	LD	FDP	V (Norvégia)	FP
Fontosság	12,20	15,52	12,18	17,82	10,44
Pozíció	13,20	6,50	11,68	2,41	13,00

E táblázatból világosan látszik, hogy a belga liberálisok kivételével a környezetvédelem valamennyi liberális párt számára vagy közepesen, de inkább kiemelkedően fontos. A kérdés jelentőségének megítélése láthatólag nem függ a pártnak a kérdésben elfoglalt pozíciójától: a problémát kiemelkedően fontosnak találók között éppúgy találunk markánsan környezetvédő pártot, mint inkább a gazdasági növekedést preferálót – bár azért az „inkább” környezetvédő állásponton lévő pártok esetén a kérdés fontossága átlag 3-4 ponttal magasabb értéket mutat.

Vizsgáljuk meg ezután, hogy milyen a liberális pártok konkrét álláspontja a kérdésben! A 16. táblázatból azonnal kitűnik az értékek jelentős szóródása – a középső értéket megjelenítő 10-es értéktől a kapott eredmények *mindkét* irányba akár 6-7 ponttal is eltérnek. Tízhez közeli értékkel egyedül a VVD rendelkezik, ám ha megvizsgáljuk a többi – nem liberális – holland párt-ra vonatkozó adatokat (Laver-Hunt, 1992: 265.), akkor kitűnik, hogy Hollandiában ez a 10-es érték igen magasnak számít – a VVD-nél minden más holland párt markánsabb környezetvédő álláspontot képvisel.

Az értékek ilyen mérvű szóródása miatt nem okoz nehézséget a fenti pártok csoportosítása: a környezetvédő táborba tartozik az RV, a D'66, a norvég V és a brit LD. A környezetvédelemmel szemben inkább a gazdasági növekedést részesíti előnyben az összes többi liberális párt.

Ha valamilyen szabályt szeretnénk felállítani arra nézve, hogy egy párt melyik táborba kerül, először is megállapítható, hogy azon országokban, ahol jelentős zöldpárt működik – ilyen a vizsgált országok közül Németország és Svédország –, a liberális pártok a környezetvédelemmel szembeni állásponton vannak. Ez nyilván szükségszerű is, hiszen itt e környezetvédő érzelmű szavazók már „foglaltak”. Ahol nincs jelentős zöldpárt, ott lehetőség nyílik a liberális pártok számára, hogy ezt a kérdést „lefoglalják”, és maguk csatornázzák be a politikai rendszerbe – erre példa a holland D'66 vagy a norvég Venstre. Attól is függ egy adott liberális párt helyzete a környezetvédelmi dimenzióban, hogy az adott országban a környezetvédelmi törésvonal mennyire követi a hagyományos bal-jobb-tengelyt. Svédországban és Dániában például szinte minden párt bal-jobb-pozíciója meghatározza annak a környezetvédelemmel kapcsolatos álláspontját, míg Norvégiában a hagyományos bal-jobb-

tengely és a posztmaterialista dimenzió keresztbe metszi egymást (Knutsen, 1990: 267.).

Mindezekkel együtt az is megállapítható, hogy a liberális pártok elhelyezkedése a környezetvédelmi dimenzióban korrelál a gazdasági dimenzióban elfoglalt helyükkel. Azaz a gazdaságilag jobboldalinak tételezett pártok inkább a materialista, míg a gazdaságilag centristának nevezett pártok inkább a posztmaterialista póluson találhatók. Egyetlen kivétel a svéd FP, ám mint láttuk, ez a korábbi szempont szerint is vitatott helyzetű párt volt, és a materialista-posztmaterialista dimenzióban sincs annyira szélsőséges pozíciója – ha nemcsak a 16. táblázat adatait vesszük figyelembe, hanem egy egytől hétfig terjedő skálán is igyekszünk elhelyezni a pártot, mert akkor „pozíciója” 5,4 lesz, míg a svéd átlag 5,3 (Knutsen, 1990: 263.). Ezért ezt a pártot köztes pozícióba helyezhetjük mindkét kérdésben.

Azt, hogy a konkrét programok szintjén mit is jelent a környezetvédelem fontossága, mutatja a VVD és a D'66 ellentétes pozíciója! A D'66 nemcsak a környezetvédelem fontosságát hangsúlyozza, hanem beszél a békéről, az életminőség ökológiai oldaláról, ellenzi a nukleáris erőműveket, a hidegháború idején pedig ellenezte, hogy a NATO nukleáris fegyvereket telepítsen Hollandiába (Daadler-Koole, 1988: 170.). Ezzel szemben a VVD, bár támogatja a környezetvédelmi probléma napirenden tartását, igyekszik annak „szempontjait” a piacgazdaságával összeegyeztetni: „A VVD hisz a szabadpiac által orientált környezetvédelmi politikában” – szögezi le a párt választási programja. A VVD általában támogatja, hogy a lakosságot *informálják* a problémáról, de magát a problémát nem kívánja állami eszközökkel kezelni (Investing in Your Future, 1998: 44.).

Egyéb kérdések²³

Mint minden pártnak, a liberális pártoknak is részletes programjuk van szinte minden társadalmi kérdésre – ezt nyilvánvalóan nem merítette ki a fenti, négy szempontra kiterjedő vizsgálat. Az alábbiakban megpróbálok még néhány olyan területet kiemelni, ahol a liberális pártoknak markáns álláspontjuk van – természetesen a teljesség igénye nélkül.

A liberális pártok hasonlóan abban, hogy „internacionalista” értékeket vallanak. Ez azt jelenti, hogy szinte mindegyikük programjában szerepel a külpolitikai együttműködés erősítése az adott ország legfontosabb partnereivel. Ennek megfelelően, a skandináv liberális pártok erősen támogatják a skandináv államok kapcsolatait, a VVD és a brit liberálisok pedig az Egyesült Államokkal való együttműködést stb. A fejlődő országok-

nak nyújtandó segélyeket is átlagon felül támogatják a liberális pártok.

Általában mindegyik liberális párt támogatja az Európai Unió továbbfejlesztését. A hangsúlyok persze eltérnek: a VVD a maastrichti kritériumok minél gyorsabb és eredményesebb teljesítése, a D'66 inkább a közös európai kül- és biztonságpolitika mellett érvel. Ám saját országában mindegyik nyugat-európai liberális párt az Unió legjelentősebb támogatójának minősül. Ennek jelentősége főleg az Unióval kapcsolatban „szkeptikusabb” országokban, mint például Nagy-Britanniában vagy Dániában van. Svájcban a PRD a legerőteljesebb támogatója a különböző nemzetközi szervezeteknek, és ez a párt – a jelentősebbek közül – a legnyitottabb az EU-val való tárgyalások megkezdésének irányában is.

Az intézményi reform és decentralizáció is általános vonása a liberális programnak – persze eltérő hangsúllyal. Leginkább a holland D'66-ra és a brit liberálisokra jellemzők radikális követelések az intézményrendszer terén, a többi párt inkább az önkormányzatiság erősítésére, a központosítottabb országokban a decentralizációra helyezi a hangsúlyt.

Általánosan jellemző még az oktatás fontosságának hangsúlyozása, a kutatás-fejlesztésre, illetve a technológiai innovációra fordítandó kiadások növelésének követelése. A liberális pártokra általában jellemző a különböző kisebbségek – etnikai, felekezeti – védelmezése, bár ez részben az ideológiai-kulturális baloldaliság kategóriájába tartozik.

Összegzés – liberális pártok csoportosítása programjuk alapján

A fentiekben áttekintettem a liberális pártok programját, és számos hasonló, de számos eltérő vonást fedeztem fel. Az alábbiakban igyekszem összefoglalni „a” liberális program legfontosabb jellemzői által nyert különböző csoportosítási lehetőségeket.

Első és legfontosabb jellemzője a liberális programnak az ideológiai-kulturális baloldaliság. A liberális pártok azon kérdésekben, amelyek az autoriter/libertáriánus síkon merülnek fel, egyértelműen az utóbbi álláspontot képviselik. Az összes többi kérdésben – gazdaság, klerikalizmus, város/vidék, posztmaterializmus – két különböző táborba oszthatók a liberális pártok. Úgy tűnik, hogy a gazdaság-posztmaterializmus, illetve a város/vidék-klérikalizmus dimenziók mutatnak korrelációt. Azaz, az egyes pártok pozíciója a gazdasági síkon megegyezik pozíciójukkal a posztmaterializmus kérdésében; helyzetük a „klerikalizmus-tengelyen” megegyezik helyzetükkel a város/vi-

dék dimenzióban. Az egyes pártok gazdasági–posztmateriális dimenzióban elfoglalt helye követi a szakirodalomban elterjedt szociálliberális–konzervatív-liberális dichotómiát. Helyzetük a város/vidék–klerikalizmus dimenziójában *regionális alapon* keresztbe metszi az első síkot.

A liberális pártok csoportosításának áttekinthető képét adja már az is, hogy mely kérdéseket tekintik fontosnak. A 18. táblázat azt mutatja, hogy melyik a három legfontosabb kérdés a liberális pártok számára. A pártokat itt az 1. táblázatban kapott kategóriák szerint csoportosítottam.

A két különböző kategória elkülönülése e táblázatban a legnyilvánvalóbb. A szociálliberálisnak nevezhető pártoknál a környezetvédelem, míg a konzervatív-liberális pártoknál a gazdaság a legfontosabb kérdés. A szociálliberális pártoknál általában az ideológiai-kulturális kérdések is megelőzik fontosságban a gazdasági dimenziót, míg a konzervatív-liberális pártoknál a gazdasági dimenzió után a környezetvédelem és az ideológia változó helyen van. A város/vidék, illetve vallási dimenzió – a táblázat szempontjából – véletlenszerűnek ható felbukkanása jól mutatja, hogy ez a sík *keresztbe metszi* a gazdaság–posztmaterializmus kérdését.

Összefoglalva tehát: Az ún. szociálliberális, vagy másképpen radikális-liberális pártok kulturális-ideológiai síkon libertariánusok, gazdaságilag centristák és elkötelezettek a posztmaterialista értékek iránt. A konzervatív-liberális pártok kulturális-ideológiai síkon szintén libertariánusok, gazdasági síkon jobboldaliak, és nem vállalnak fel posztmaterialista értékeket. E síkot keresztbe metszve, a skandináv pártok inkább klerikálisak és vidéki jellegűek – az RV és a városias FP kivételével –, míg a kontinens többi részének liberálisai vagy centristák e dimenzióban, vagy antiklerikálisak és urbánusak.

IV. LIBERÁLIS PÁRTOK A POLITIKAI RENDSZERBEN

Az előző két nagy részben a liberális pártokat a politikai rendszer egészéből kiemelve vizsgáltam; szavazótáboruk és programjuk elemzésekor e pártokat nem viszonyítottam más pártokhoz. Pedig nyilvánvaló, hogy egy adott ország pártrendszerének a liberális párt(ok) csak egy szegmensét adják – és e szegmens súlya is jelentős eltéréseket mutat a különböző országok között (1. ezzel kapcsolatban a 3. mellékletet). Ézért ebben az utolsó fejezetben igyekszem a liberális pártok helyét immár a pártrendszeren és a tágabb politikai rendszeren *belül* azonosítani.

Az alábbiakban két kérdés köré csoportosítva tárgyalom a liberális pártok helyét a politikai rendszer egészében. Az első részben azt vizsgálom meg, hogy a *pártrendszeren* belül hova

18. táblázat: A három legfontosabb kérdés a különböző liberális pártok számára²⁴

	1. legfontosabb	2. legfontosabb	3. legfontosabb
RV	Környezetvédelem - 14,38	Gazdaság - 14,33	Ideológia - 10,67
D'66	Környezetvédelem - 16,21	Ideológia - 15,14	Gazdaság - 12,00
LD	Környezetvédelem - 15,52	Ideológia - 13,09	Gazdaság - 12,47
V (Norvégia)	Környezetvédelem - 17,82	Város/vidék - 13,44	Ideológia - 12,17
FP	Gazdaság - 15,82	Ideológia - 11,59	Környezetvédelem - 10,44
PVD/PRL	Gazdaság - 19,40	Ideológia - 9,20	Klerikalizmus - 5,40
VVD	Gazdaság - 16,92	Környezetvédelem - 14,21	Ideológia - 13,00
V (Dánia)	Gazdaság - 17,80	Város/vidék - 15,50	Klerikalizmus - 13,25
DP	Gazdaság - 12,25	Környezetvédelem - 12,20	Ideológia - 10,20
FDP	Gazdaság - 15,24	Környezetvédelem - 12,18	Ideológia - 10,55

helyezhetők a liberális pártok. A második rész azt mutatja be, hogy hogyan viszonyulnak a liberális pártok más pártokhoz. Itt lesz szó a liberális pártok politikai stratégiájáról, amelynek legfontosabb és legjobban mérhető eleme a koalíciós kormányokban való szerepvállalás. E részben mutatom be azt is, hogy kormányra kerülve mely területek iránt mutattak a liberális pártok fokozottabb affinitást; azaz a liberálisok által vezetett tárcák összehasonlítása következik majd.

Liberális pártok a pártrendszerben

Egy adott párt elhelyezése a pártrendszerben sokkal több módszertani problémával jár, mint programjának vagy szavazótáborának elemzése. Ennek alapvetően két oka van. Egyrészt a programok és a szavazótáborok konkrétan megfogható „dolgot” jelölnek, míg a pártrendszer nem több egy hipotetikus fogalomnál. Másodszer a legtöbb esetben nincs konszenzus a politikatudományon belül arról, hogy a pártrendszer milyen elvek szerint, milyen törésvonalak mentén strukturálódik.

A legelterjedtebb, nemzetközi összehasonlítást is lehetővé tévő skála a pártrendszerek mérésére még mindig a tradicionális bal-jobb-tengely. A bal-jobb-tengelyen való elhelyezkedést állítottam ezért én is az elemzés középpontjába; azaz, azt igyekszem majd bemutatni, hogy hol helyezkednek el a liberális pártok e tengelyen. Ennek ismertetése után azonban két másik módszer szerint is igyekszem meghatározni a liberális pártok helyét a pártrendszerben, finomítva a kapott eredményeket. Először a liberális pártok és más pártok egymáshoz viszonyított helyzetét vizsgálom, még mindig maradván a bal-jobb-tengelynél, de már országspecifikus tényezőkkel módosítva azt. Végül pedig kétdimenziós modellben is elhelyezem a liberális pártokat.

Egyes pártok helyzetét a bal-jobb-tengelyen különböző elemzések különbözőképpen mérik. A 19. táblázat három különböző mérési módszer alapján ábrázolja a liberális pártokat ezen a tengelyen. Az első két sor megegyezik abban, hogy a pártok pozícióját kifejezetten a pártrendszerbeli hely alapján határozza meg, míg a harmadik számsor a programok alapján helyezi el az egyes pártokat. Az első két sorban (egy 10-ig terjedő skála alapján 0 a legbaloldali, 10 a legjobboldali helyzet). A harmadik sor két végpontja nem ilyen élesen meghatározható, ám a szélsőséges pártok kb. +/-50 pontot szoktak kapni. A negatív érték itt baloldali, a pozitív jobboldali pozíciót jelöl. (A közölt adatokkal kapcsolatos módszertanhoz l. a 25. jegyzetet.)

19. táblázat: A liberális pártok a bal-jobb tengelyen²⁵

	PVV-PRL	V	RV	VVD	D'66	DP	LD	FDP	V	FP	PRD*
1982	7,9	7	5,3	7,7	5,0	n. a.	5,5	5,6	4,6	6	
1993	7,2	8,11	5,67	7,2	4,8	n. a.	5,21	5,64	5,86	5,92	7,37
Laver-Budge	+16,8	+24	-3,62	+10,25	-23,3	-20	n. a.	-5	-12,96	-7,28	

*: Adat nem volt elérhető egyik sorra vonatkozóan sem, a közölt adat: Lane-Ersson, 1991: 156.; 1-10-es skáláról 0-10-esre alakítva.

A fenti adatok egyértelműek, és a három független adat egymással is viszonylag megfeleltethető. Azaz az első két sorban legjobboldalibbnak tételezett pártok a harmadik sorban is a legmagasabb – „legjobboldalibb” – értékeket kapták, ráadásul az első két sor adataival megegyező sorrendben, és ugyanez fordítva is igaz. A három adatsor közötti leglényegesebb különbség, hogy míg az első két sor a centrum értéke felől csak jobbra, a harmadik sor *mindkét* irányba mutat kilengéseket – ezt azonban a Laver–Budge elemzése során használt módszer jellegének tudhatjuk be, ezért e kérdésben az első két sor eredményei a mérvadóbbak.

Mint már annyiszor, itt is a liberális pártok két csoportja bontakozik ki. Az egyik csoport erőteljesen jobboldali, míg a másik inkább centristának nevezhető. Az első csoport a 0–10-es skálán 7-8, míg a második 5-6 pontot kapott. Mint az várható volt, a kapott kategóriák erősen emlékeztetnek az eddigi tipológiákra. Azaz, a legjobboldalibbnak a belga PVV–PRL, a holland VVD és a dán V bizonyult, a legbaloldalibb értéket a holland D’66, illetve a norvég V kapta. Amiben ellenben ez a csoportosítás más; a svéd FP, a német FDP, valamint a harmadik sor alapján a luxemburgi DP inkább a centrista pártokhoz sorolható. Mint az előzőekből láttuk, ennek a három pártnak szinte mindig vitatott volt a pozíciója – elkülönülnek tehát mind a jobboldali, mind a baloldalibb liberális pártoktól, s talán indokolt lehet őket a továbbiakban külön, köztes csoportként kezelni.

Melyek a liberális pártok bal–jobb-tengelyen elfoglalt pozíciójának *általános* tanulságai? Először is megállapítható, hogy a liberális pártok pozíciója az ideológiai, város/vidék vagy posztmaterialista kérdésben semmilyen befolyással nincs a bal–jobb-tengelyen elfoglalt helyükre. Azaz, hiába baloldali minden liberális párt autoriter/liberter szempontból, ettől még nem lesz egyik sem baloldali a pártrendszer egészében. Nagyjából az állapítható tehát meg, hogy a nyugat-európai liberális pártok helyzetét a bal–jobb-tengelyen teljességgel a gazdasági kérdésben elfoglalt pozíciójuk határozza meg.

Tudjuk azonban, hogy bár a gazdasági kérdés valamennyi pártrendszer esetében kiemelkedő jelentőségű kérdés, több helyütt nem tekinthető az *egyetlen* kérdésnek. Arnyalni szükséges a fent kapott értékeléseket továbbá azért is, mert mint láttuk, a bal–jobb-helyzet hatot kilenc liberális pártból egybemosott a keveset mondó „centrum” kategóriája alatt. Vajon ezen pártok vagy legyenesen azonos pozíciót töltenek be a pártrendszerben, vagy a bal–jobb-tengely *torzítása* miatt kerültek egy csoportba? Ennek megválaszolásához először vizsgáljuk meg, hogy mennyire messze vannak a liberális pártok a pártrendszer legfontosabb bal- jobboldali pártjától (20. táblázat)! Legfontosabb baloldali pártnak minden esetben a szociáldemokratákat, jobboldalinak pedig a legfőbb polgári pártot vettem – ahol ez a liberá-

20. táblázat: Liberális pártok távolsága a legfontosabb bal-, illetve jobboldali pártoktól²⁶

	PVV/PRL	V (Dánia)	VVD	DP*	FDP	FP	RV	D'66	LD	V
Bal	+3	+3,89	+3	n. a. (+12)	+1,81	+1,84	+1,45	+0,6	+0,78	+1,73
Jobb	+1,3	+0,55	+0,9	n. a. (-6)	-0,78	-2,41	-1,89	-1,5	-2,5	-2,14

²⁶ A Laver-Budge, 1992 adattal számolva

lis párt, ott a második legfontosabb ilyen pártot (részletes listához 1. 22. jegyzet). Pozitív érték jobboldalibb, negatív baloldalibb elhelyezkedést jelöl. A pártokat a fent kapott jobboldali – köztes – centrista kategória szerint csoportosítottam.

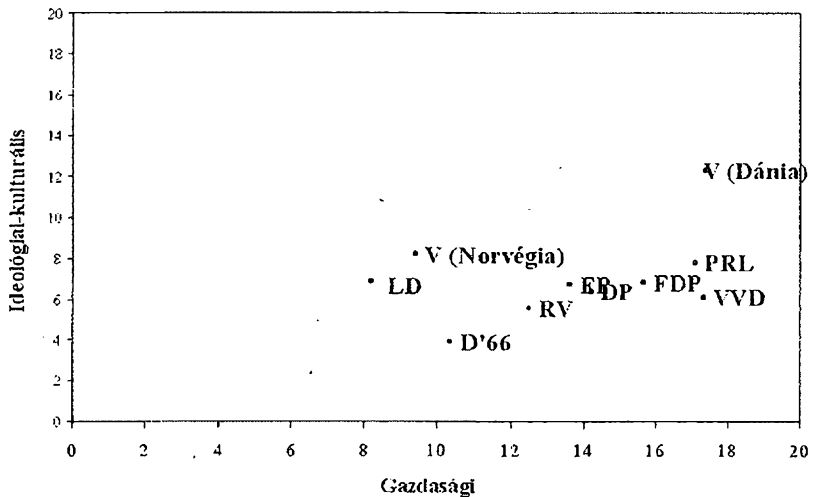
A 20. táblázatból jól látszik a jobboldali liberálisok elkülönülése; ezen pártok saját pártrendszerük legjobboldalibb pártjai, még a konzervatív, illetve kereszténydemokrata pártok is *balra* helyezkednek el tőlük. Ebbe a csoportba lehet sorolni a svájci PRD-t is, amelyre vonatkozóan ugyan konkrét adatok nincsenek, de amelyet a szakértők a három domináns svájci párt közül a legjobboldalibbnak tartanak (Seiler, 1988: 374.). A fenti adatok ugyanakkor lehetőséget adnak a centrista liberális pártok és a fentebb köztes kategóriába sorolt pártok közötti határmegvonásra. A centrista, azaz baloldalibb pártok közelebb vannak a pártrendszer domináns baloldali pártjához, mint a jobboldalihoz. Ez leginkább a britekre és a holland D'66-ra igaz, de kisebb mértékben a norvég V-ről és a dán RV-ről is elmondható. Ezzel szemben a jobboldali és a centrista liberálisok közötti pártok inkább a jobboldali pártokhoz vannak közelebb – amint ugyanakkor látható, ez a svéd FP-re nem, vagy csak majdnem igaz. Az FP esetén az adatok tehát nem teljesen egyértelműek; ennek oka a pártnak az elmúlt tíz évben bekövetkezett lassú jobboldali irányváltása lehet.

Az FP helyzetének tisztázására ugyanakkor rendelkezésünkre állnak speciális skandináv adatok. Mivel Skandináviában a liberális pártok mellett általában létezik valamilyen – általában agrár jellegű – centrumpárt is, a liberális pártok pártrendszerbeli helyzetének megállapítása ehhez a centrumpárthoz való viszonyból is kikövetkeztethető. Ebből a szempontból kimutatható az eltérés a svéd FP, amely a svéd Centrum párttól jobbra, illetve a másik oldalon a dán RV és a norvég V között, amelyek országuk centrumpártjaitól balra helyezkednek el (Gilljam–Oscarsson, 1996: 28–31.).

Összefoglalva az eddigiket, ha a pártrendszereket egy dimenzióban vizsgáljuk, akkor balról jobbra haladva találjuk a centrista liberális pártokat – LD, V (Norvégia), D'66, RV –, majd a „köztes” helyzetűeket – FP, FDP, DP –, és végül a pártrendszer jobboldalán az egyértelműen jobboldali liberális pártokat – PRD, VVD, PVV/PRL, V (Dánia).

A liberális pártok a fentiekben tehát vagy centrista, vagy jobboldali helyet kaptak a pártrendszer egészében. Ez azonban nem tekinthető a liberális pártok differentia specifica-jának, azaz az ilyen pozíció nem csak a liberális pártokra lehet jellemző. Megállapítható azonban a pártrendszerben olyan tér, amely hagyományosan a liberális pártok sajátja, ehhez azonban kétdimenziós pártrendszert kell feltételeznünk.

1. diagram: Liberális pártok térbeli helyzete kétdimenziós modellben²⁷

Ugyan két dimenzió elméletileg bármely pártrendszerben felvehető, két *domináns* dimenzió a vizsgált országok közül csak Belgiumra, Hollandiára, Dániára és Luxemburgra vonatkozatható egyértelműen.²⁸ Ezekben az országokban a gazdasági mellett az ideológiai-kulturális dimenzió tekinthető meghatározónak. Az 1. diagram a liberális pártokat e két dimenzió mentén ábrázolja. Bár a diagramban a PRD kivételével minden liberális párt szerepel, fontos emlékezni arra, hogy bizonyos esetekben – például Nagy-Britannia vagy Skandinávia esetében – a kétdimenziós ábrázolás csak elméletileg érdekes, hiszen ezen országok pártrendszere valójában egydimenziós.

A fenti diagram egyértelműen kirajzolja a liberális pártok térbeli helyét: a tíz ábrázolt pártból hét a jobb alsó negyedbe került, és a másik három párt is a tengelyekhez igen közel található. Ez a terület tekinthető tehát a liberális pártok saját területének; a konzervatív kereszténydemokrata pártok ugyanis a jobb felső, a szociáldemokrata pártok a bal-alsó térfélre kerülnének a fenti diagramban. Fontos továbbá megjegyezni, hogy a térbeli elhelyezkedést alapul véve egyetlen liberális párt sem került centrális pozícióba. A liberálisok tehát csak akkor vannak a pártrendszerben középső helyen, ha azt a pártrendszert egydimenziósnak tételezzük.

A fenti diagramból jól kitűnik az a már említett tény is, hogy a liberális pártok gazdasági és kulturális-ideológiai helyzete

nem korrelál. Ennek megfelelően a „konzervatív-liberálisnak” nevezett pártok semmivel nem konzervatívabbak, mint a „szociálliberálisok” – amennyiben a konzervatív jelzót a kulturális-ideológiai dimenzióban értelmezzük. Jó példa erre, hogy az egyértelműen „szociálliberális” norvég V kulturális-ideológiai pozícióját tekintve konzervatívabb, mint a dán V kivételével bármelyik „konzervatív-liberális” párt. Ezért célszerűnek látszik a továbbiakban a „konzervatív-liberális” kifejezés helyett a jobboldali liberális, a „szociálliberális” helyett pedig a centrista liberális kategóriákat használni (ez utóbbi kifejezés utal arra is, hogy igazán baloldali – gazdasági – programmal liberális párt sehol sem jelentkezik).

Mi a helyzet a magyar pártok pozíciójával? A bal–jobb-tengely alkalmazhatóságával kapcsolatban nincs konszenzus a hazai politikatudományban (l. az ezzel kapcsolatos vitát a *Politikatudományi Szemle*, 1993/2–1994-es számaiban). Még akik a tengelyt alkalmazhatónak vélik is, úgy gondolják, hogy amit Magyarországon bal- és jobboldal alatt értenek, az nem egyezik meg feltétlenül e kategóriák nyugat-európai értelmével – amíg ugyanis, mint a fentiekből is kiderült, Nyugat-Európában gazdasági, addig Magyarországon sokkal inkább ideológiai dimenziót jelent a bal–jobb-tengely (Körösényi, 1998: 97.; Simon, 1999: 111–112.). Mindezek alapján a megkérdezettek a Fideszt 5,0-ra, az SZDSZ-t 5,1-re helyezte egy egytől tízig terjedő skálán, az 1990-es évek elején (Körösényi, 1998: 99.). Ez a besorolás tehát mindkét pártot a centrista liberálisokhoz helyezné. Kétdimenziós felosztást alapul véve Körösényi (1998: 101.) az SZDSZ-t és az 1992-es Fideszt – az 1. diagram kategóriáit használva – a jobb alsó, az 1996-os Fideszt a jobb felső kategóriába helyezte.

Kormányzati részvétel

Demokráciákban minden párt arra törekszik, hogy politikai programját megvalósítsa, ennek pedig legfőbb módja a kormányzati szerepvállalás. Csak kormányzati pozícióból lehet egy pártnak a döntéshozatalra befolyása, csak ilyen helyzetből tudja egy párt kitűzött céljait elérni. Mivel az általam vizsgált országok – Nagy-Britannia kivételével – mindegyikében többpártrendszer – vagyis nem kétpártrendszer – található, ezért a kormány itt legtöbbször koalíciós kormányt jelent.

Mindezekből adódóan témánk szempontjából kettős jelentőséggel bír a liberális pártok kormányzati részvétele. Egyrészt a liberális pártok állami döntéshozatalra való befolyását vagy annak hiányát jelzi az, hogy milyen gyakran képesek e pártok bekerülni a kormányba. Másrészt, kapcsolódva az előző alfejezethez, megvizsgálhatjuk, hogy mely más pártokkal hajlandóak, il-

letve képesek a liberálisok egy kormányban tevékenykedni. Azaz, a kormányzati részvétel a szövetségi stratégiát is kifejezi, sőt, annak legjobb tükré, hiszen választási megállapodásoknál vagy elvi nyilatkozatoknál kétségtelenül jobban kijelöli egy párt valódi szövetségeseit, illetve a másik oldalon politikai ellenfeleit. A 21. táblázat a két szempontot egyesítve ábrázolja.

A pártokat itt már az előző alfejezetben véglegesített tipológia szerint, jobbról balra helyeztem el az első oszlopban. A második oszlop arról tudósít, hogy az 1945 utáni kabinetekből hányban vett részt az adott párt – ezt mind abszolút értékben, mind százaléokban kifejeztem. Ez az oszlop tehát az előző bekezdésben említett kérdésekből az elsőre, a párt döntéshozatalra való befolyására nézve ad információt. A táblázat további részében szerepel, hogy mely pártokkal volt az adott liberális párt koalícióban. Az egyszerűség és az összehasonlíthatóság kedvéért a koalíciós partnereket bal-jobb csoportokba osztottam, és így már csak mint egységes baloldal, illetve jobboldal jeleztem. A 3–6. oszlopok tehát a liberálisok szövetségeseire nézve adnak útmutatást.

A táblázat nem tartalmazza a svájci PRD-t. Ennek oka, hogy Svájcban a kormánykoalíciók működési elve az európai mintától teljesen eltér: valamennyi jelentős párt részt vesz a szövetségi kormányban, így gyakorlatilag kötelezettek az együttműködésre. Ezért itt nem használható a kormányzati szerepvállalás sem a döntéshozatalra való befolyásolás mértékének, sem a koalíciós szövetségek felderítésének elemzésére.

A többi pártnál azonban mindkét szempontból hasznos adatokkal szolgál a táblázat. Ami a döntéshozatalra való befolyás mértékét illeti, azonnal látható, hogy e téren a brit liberálisok állnak a legrosszabbul. Ők 1945 óta egyetlen kormányban sem voltak jelen, ami a brit politikai rendszer jól ismert jellemzőinek a következménye (Nagy-Britanniában 1945 óta egypárti kormányok működnek).

A többi pártot vizsgálva nagyjából 20 és 50 százalék körüli kormányzati részvételt tapasztalhatunk, amelyből egyedül az FDP emelkedik ki a maga 73%-ával. A többi párt közül 20 és 30 százalék közötti, azaz alacsonynak mondható a kormányzatban való részvétele a svéd FP-nek, a dán RV-nek és a norvég V-nek. 40 és 50 százalék körül vesz részt a kormányokban a három jobboldali liberális párt, továbbá a D'66 és a DP. A kormányzati szerepvállalás mértéke természetesen nem független a párt méretétől: a legerősebb liberális pártok – V (Dánia), PVV/PRL, VVD, DP – a leggyakoribbak a kormányokban. Ennek viszont elmentmond a százalékosan szerényebb teljesítményt nyújtó német FDP esete – ez a párt azonban a német pártrendszer következtében hagyományosan a „mérleg nyelve” a két nagy párt között.

Ha más pártokkal hasonlítjuk össze a kapott eredményeket, akkor a liberálisok helyzete nem mondható rossznak. A 40 és 50

21. táblázat: Liberális pártok kormányzati részvétele²⁹

	Kormányok száma	Ebből:				Egyedül
		Baloldallal	Jobboldallal	Nagykoalíció		
PVV/PRL	19/38 (50%)	5 (26%)	11 (58%)	3 (16%)	-	
V (Dánia)	12/31 (39%)	1 (8%)	9 (75%)	-	2 (17%)	
VVD	11/24 (46%)	2 (18%)	8 (73%)	1 (9%)	-	
DP	7/16 (44%)	1 (14%)	5 (72%)	1 (14%)	-	
FDP	19/26 (73%)	6 (31%)	10 (53%)	3 (16%)	-	
FP	5/23 (22%)	-	4 (80%)	-	1 (20%)	
RV	9/31 (29%)	7 (78%)	2 (22%)	-	-	
D'66	6/13 (46%)	2 (33%)	1 (17%)	3 (50%)	-	
LD	-	-	-	-	-	
V (Norvégia)	5/25 (20%)	-	5 (100%)	-	-	

százalék körüli eredmények megelőzik a legtöbb jobboldali párt eredményeit, bár a szociáldemokraták vonatkozó számait csak a német FDP képes megelőzni – sőt, túlszárnyalni. A 20-30%-ot elérő RV, V, FP eredménye viszont már elmarad még a jobboldali pártok hasonló eredményeitől is (a pontos adatokhoz l. a 26. jegyzetben írt hivatkozásokat). Az is látható a fenti táblázatból, hogy a bal–jobb-skálán elfoglalt pozíció nincs lényeges hatással a párt kormányzati részvételére. Erre a holland példa a legjobb, ahol a két liberális párt közül az egyik jobboldali, a másik centrista, mégis arányosan ugyanannyi időt töltöttek kormányon. Ehelyett inkább a regionális tagozódásnak van szerepe a kormányzati részvétel valószínűségére: a – kisebb – skandináv liberális pártok kevesebbet vannak kormányon, mint a kontinens többi részén lévők.

Térjünk ezután át a liberális pártok koalíciós stratégiájára! Az előző alfejezet és a bal–jobb logika alapján arra lehetne számítani, hogy a jobboldali liberálisok szinte kizárólag jobboldali pártokkal kötnek koalíciót, míg a centrista pártok egyformán hajlandók bal-, illetve jobboldali koalíciókban részt venni.

A 21. táblázat adatai szerint azonban nem, illetve csak részben igazolódik ez a hipotézis. A jobboldali pártokra valóban igaz, hogy főleg jobboldali koalíciókban vesznek részt. Bal felé haladva az FDP-nél már mérséklődik, bár még mindig jelen van a jobboldali párt(ok) preferálása. Ám az FP, és különösen a norvég V a várttal ellentétben sokkal inkább jobboldali koalíciókban vesz részt – a norvég V, amely szinte minden értékében a legbaloldali liberális pártok között volt, *kizárólag* jobboldali koalícióban vett eddig részt és tagja ma³⁰ is egy jobboldali, polgári szövetségnek. A D'66 és az RV azután megint a vártak megfelelően „viselkednek”.

A norvég V és a svéd FP tehát a legtöbb liberális pártnál ritkábban vesz részt kormányban, ha mégis, kizárólag jobboldali kormányban. A jelenség magyarázata ismét regionális jellegű, a skandináv pártrendszerek jellemzőjéből fakad. Norvégiában és Svédországban ugyanis kétpólusú pártrendszer van, amelyben egy szocialista és egy polgári blokk áll egymással szemben. A kétpólusú logika miatt a liberálisok szükségképpen a polgári blokkban helyezkednek el – baloldali koalíció a pártrendszer struktúrája miatt elképzelhetetlen. Elképzelhetetlen továbbá azért is, mivel a szocialista pártok rendszeresen a szavazatok 40-50 százalékát szerzik, aminek következtében nincs is szükségük koalíciós partnerre. A liberális pártok tehát nem köthetnek koalíciót a baloldallal, de éppen bal–jobb-skálán való relatív centrizmusuk miatt a jobboldali pártokkal sem hajlandók mindig kooperálni. Ez az ambivalencia magyarázza ritkább kormányzati részvételüket (ehhez l.: Lindström–Wörlund, 1988.; Leiphart-Svasand, 1988.). Mindazonáltal a baloldallal való koalícióképtelenség nem jelenti, hogy e pártok teljesen elzárkózná-

nak minden együttműködéstől. A baloldali kormányok, általában kicsiny parlamenti többségük miatt, gyakran szorulnak a számukra még legelfogadhatóbb liberálisok hallgatólagos támogatására (Lindström-Wörlund, 1988: 270.). Ez azonban nem eredményez koalíciót.

E regionális eltérés ellenére tehát általánosan elfogadhatónak tűnik, hogy a jobboldali liberálisok inkább jobboldali, a centristák inkább baloldali koalíciókban vesznek részt. A baloldallal való kooperáció még a brit liberálisokat is jellemzi, akik 1976-ben belementek egy megállapodásba a Munkáspárttal, gyakorlatilag támogatásukról biztosítva a regnáló kisebbségi munkáspárti kormányt (Curtice, 1988: 115.). Hasonló típusú közeledést a konzervatívok irányában soha nem kezdeményeztek.

A Magyarországon 1990 óta létrejött kormányok száma még túl kevés ahhoz, hogy bármiféle következtetést le lehessen vonni. A szigorúan számszerű adatok szerint a liberális pártok kormányzati részvétele 25%, az SZDSZ egy baloldali, míg a Fidesz-MPP egy jobboldali kormányban vett részt. A négy³¹ eddigi kormányból azonban természetesen még nem lehet általánosítani.

A kormányzati szerepvállalással kapcsolatban utoljára tekintsük át, milyen konkrét tárcákat töltötték be a liberális pártok politikusai! Ennek vizsgálata azért lényeges, mert a pártok által betöltött minisztériumok árulkodnak a párt kormányzati prioritásairól: ha egy párt számára nem fontos pl. az oktatás, aligha fog küzdeni az oktatási minisztériumért. Az egyes liberális pártok által leggyakrabban betöltött öt tárcát mutatja a 22. táblázat. A legtöbb esetben a tárcák sorrendben vannak; ahol pontos adat nem állt rendelkezésemre, ott számokat nem adtam meg. A PRD esetén a párt a 7 pozícióból kettőt tölt szinte állandóan be, míg az norvég V esetén csak az említett két tárcát volt alkalmasuk egynél többször irányítani. A táblázatból természetesen hiányzik a kormányra soha nem került brit LD.

A 22. táblázatból érdekes preferencia-sorrend fedezhető fel. A liberális pártok számára kulcspozíciót a gazdasági-pénzügyi posztok jelentik. Bár ezek szinte minden párt számára fontos helyek, a liberálisok viszonylag kisebb súlyuk ellenére e posztokat mégis képesek maguknak megszerezni. A pénzügyi vagy gazdasági pozíció valamennyi párt esetében szerepel. Ezen túl már nagyobb eltérések figyelhetők meg. Második legnépszerűbb a külügyi és az igazságügyi pozíció, amelyek négy helyen szerepelnek, majd ezután az oktatás, a belügy és a mezőgazdaság – ez utóbbi a skandináv pártok miatt – következik, három-három esetben. A legfontosabb tény tehát feltétlenül a gazdasági tárcák erőteljes preferálása, gyakorlatilag függetlenül az adott párt elhelyezkedésétől a bal-jobb-tengelyen. Magyar viszonylatban az összehasonlítás egy-egy kormányzati szerepvállalás alapján értelmetlen lenne.

22. táblázat: A liberális pártok által leggyakrabban betöltött öt tárca³²

	1.	2.	3.	4.	5.
PVV/PRL	Ig.ügy - 13	Okt. - 13	Külker. - 11	Pénzügy - 10	Gazd. - 9
V (Dánia)	Mezőg. - 5	Küüügy - 4.	Egyház - 4	Pénzügy - 3	Belügy - 3
VVD	Védelmi - 6	Belügy - 5	Pénzügy - 4	Gazdaság - 3	Ig.ügy - 3
PRD	Pénzügy	Gazd.			
DP	Gazd.	Küüügy	Belügy	Ig.ügy	Energia
FDP	Küüügy - 8	Ig.ügy - 8	Gazd. - 7	Mezőg. - 6	Belügy - 5
FP	Pénzügy - 3	Munka. - 3	Okt. - 3.	Küüügy - 2	Lakásügy - 2
RV	Oktatás - 5	Mezőg. - 4	Keresk. - 4	Skand. - 4	Pénzügy - 2
D'66	n. a.				
V (Norvégia)	Pénzügy - 2	Munka+önk. - 2			

V. ÖSSZEGZÉS

A bevezetésben azt a feladatot tűztem ki, hogy bemutassam, milyen szerepet játszanak ma a liberális pártok Nyugat-Európában. A cél illetően megfogalmazása mögött az az implicit feltételezés húzódott, hogy a magyar liberális pártok is ezen szerepek valamelyikét tölthetik be a jövőben. Az alábbiakban a dolgozat eddigi eredményeinek szintetizálásával igyekszem véglegesen megválaszolni e kérdést.

A liberális pártok Nyugat-Európában két markánsan eltérő szerepet tölthetnek be. Az első típusba tartozó pártok legfontosabb jellemzője, hogy a pártrendszer jobboldali pólusát képezik. Ezek a legsikeresebb liberális pártok; a szavaztok kb. 20%-át képesek megszerezni, s ezzel valóban saját pólust alkothatnak a pártrendszerben. E pártok gyakorlatilag nem kapnak szavazatokat a munkásságtól, erőteljesen felülreprezentáltak viszont a vállalkozók és a felső középosztály körében. Gazdasági kérdésben egyértelműen jobboldali állásponton vannak; a piaci mechanizmusok elsőbbségét még a kereszténydemokrata/konzervatív pártoknál is erőteljesebb mértékben hirdetik. Szociáldemokrata pártokkal igen ritkán lépnek koalícióra, sokkal inkább a konzervatív/kereszténydemokrata pártokat tekintik szövetségesüknek. A liberális pártok ezen típusába sorolhatjuk a holland VVD-t, a belga PVV/PRL-t, a dán Venstre-t, és a svájci PRD-t.

A liberális pártok másik típusára a *köztes* szerep jellemző. E típuson belül ugyan egy további csoportosítás lehetséges, aszerint, hogy a párt gazdaságpolitikája inkább jobboldali, vagy inkább centrista – ez utóbbi esetben a posztmaterialista, ideológiai kérdések erőteljesen dominálják a programot –, ám a pártrendszerben betöltött köztes szerepük indokolja együttes vizsgálatukat. E köztes szerep azt jelenti, hogy e pártok elméletileg mind a jobboldalnak, mint a baloldalnak szövetségesei lehetnek. Ez az elméleti lehetőség azonban csak néhány esetben – főként a holland D'66 és a német FDP esetében – realizálódik. A legtöbb esetben a köztes szerep éppen abból olvasható ki, hogy a párt az átlagosnál sokkal ritkábban vesz részt bármilyen koalícióban – részint saját elveit nem kívánja feladni, részint pedig nem szükséges vagy nem elfogadható egyik oldal számára sem. Mindezek ellenére azonban e pártok jelentőségét viszonylag szerényebb szereplésük – a brit és a luxemburgi eset kivételével a szavaztok 5-10%-át érik el – sem csökkenti. A liberális pártok ezen második típusába sorolhatjuk a norvég Vesntre-t, a dán RV-t, a holland D'66-t, a brit LD-t – e pártok gazdaságilag centristák –, továbbá a német FDP-t, a svéd FP-t és a luxemburgi DP-t, amelyek gazdaságilag jobboldaliak.

Az európai tapasztalatok azt mutatják, hogy az a liberális párt lesz sikeres, amelyik középpontba a gazdasági kérdéseket eme-

li, mind programját mind koalíciókötési stratégiáját gazdasági kérdések köré szervezi. Ez nem jelenti azt, hogy elmozdulna az ideológiai-kulturális baloldaliságtól – ám nem ezt a dimenziót tekinti központinak. Érdekes módon éppen azokban az országokban artikulálódnak a liberálisok markánsan jobboldali gazdasági pozíciót, ahol a gazdasági dimenzió csak egyike a pártrendszer strukturáló törésvonalaknak. Ahol a gazdasági dimenzió a pártrendszer egészében túlsúlyos, ott a liberálisok e téren köztes álláspontot foglalnak el – nyilván félvén attól, hogy a gazdasági jobboldaliság összemossa őket a konzervatív pártokkal. A köztes helyzetű liberálisok egyik nagy dilemmája, hogy ki akarnának törni pártrendszerük egyetlen dimenziójából, s olyan témákat kívánnának bevinni a pártrendszerbe – posztmaterializmus, ideológiai kérdések –, amelyek a többi párt számára nem jelentős kérdések. Mivel ez a törekvésük általában sikertelen, „beszorulnak” a pártrendszer közepébe, ahova viszont a politikai verseny logikája a többi pártot is hajtja. Ezért sokkal kevesebb szavazatot kapnak, mint a jobboldali pólust képező liberálisok, ám stratégiai szerepük megnő.

Vajon a magyar liberális pártok a fenti két szerep közül melyiket állnak közelebb? Az SZDSZ egyértelműen a köztes pozícióban lévő pártokkal mutat rokonságot mind mérete, mind tematikája, mind a pártrendszerben elfoglalt helye miatt. Természetesen a mindkét oldallal való együttműködés az SZDSZ esetében is csak elméleti lehetőség; strukturálisan elképzelhető, aktuálisan viszont nem. Az elméleti lehetősége mindazonáltal megvan az SZDSZ-nek még ahhoz is, hogy az első típusba tartozó pártokhoz csatlakozzon, hiszen gazdasági kérdésben kétség-telenül jobboldali állásponton van.

A Fidesznek az 1990-es évek során végrehajtott fordulata értékelhető úgy is, mint a párt elmozdulása a másodiktól az első típusú pártok irányába. Csakhogy ez a fordulat sokkal inkább ideológiai, mint gazdasági értelemben jelentett jobboldali váltást. A Fidesz mai helyzete az első típusba sorolt pártokkal mutat hasonlóságot, legalábbis méretét és pártrendszerbeli helyét illetően. Csakhogy a Fidesz ideológiai-kulturális pozíciója, s ezzel együtt pártrendszerbeli helye eltér szinte valamennyi európai liberális pártétól. Az 1. diagramot szemlélve ugyanis, bár van példa a jobb alsó területről való kilépésre, ez inkább kivétel. Nem lehet ugyanakkor figyelmen kívül hagyni, hogy a magyar pártrendszer, és ezzel együtt a pártrendszer strukturáló törésvonalak másképp működnek, mint Nyugat-Európában. Az, hogy a Fidesz pontosan milyen szerepet fog betölteni a magyar pártrendszerben, és hogy ez a szerep mennyiben lesz hasonlós vagy eltérő a nyugat-európai liberálisok szerepeitől, valószínűleg csak később, a magyar pártrendszer további fejlődésével és stabilizálódásával lesz eldönthető.

Jegyzetek:

- ¹ Egészen pontosan azokkal a pártokkal, amelyek a dolgozat megírásakor, vagyis 1999 decemberében parlamenti képvisellel rendelkeztek.
- ² A táblázatban szereplő adatok csak közelítő jellegűek. Egyrészt, az adatok időben nincsenek teljesen szinkronban, és az egyes országokra vonatkozóan is néhány év eltérés lehet a pártszavazókra és az osztársadalomra vonatkozó adatok felvételének évében. Másrészt az osztályhelyzet meghatározása a pártszavazók körében Hollandia, Luxemburg és Nagy-Britannia esetében szubjektív önbesoroláson, a többi esetben objektív foglalkozási adatokon nyugszik. Végül a pártszavazók és az osztályosság osztályhelyzetének forrása eltér, amelyből szintén adódhatnak apróbb különbségek. Ennek ellenére, mivel e táblázat célja csak nagy tendenciák rajzolása, a fentebb említett torzításokból esetlegesen adódó néhány százalékos eltéréseket elhanyagolhatónak tartom.
- Források:* Pártszavazók: PVV, PRL: Rudd, 1988: 196–197.; V, RV: Thomas, 1988: 291.; D'66, VVD: Gladdish, 1991: 89.; DP: Hearl, 1988a: 389.; LD: Curtice, 1988a: 110.; FPD: Dalton, 1996: 378.; V (N): Leiphart-Svasand, 1988: 318.; PRD: Seiler, 1988: 372.; FP: Linström-Wörlund, 1988: 252.
- Össztársadalmi adatok: Belgium: *Annuaire Statistique de la Belgique*, 1995: 515.; Dánia: Thomas, 1988: 291.; Hollandia: Gladdish, 1991: 89.; Luxemburg: Hearl, 1988a: 389.; Nagy-Britannia: Giddens 1995: 240.; Németország: Dalton, 1996: 378.; Norvégia: *Statistical Yearbook of Norway*, 1998: 182–183.; Svájc: *Annuaire Statistique de la Suisse*, 1989: 68., 73., Svédország: *Statistical Yearbook of Sweden*, 1999: 185.
- ³ Az 1. táblázat adataiból számolva, ahol több év adatai voltak, minden esetben a frissebbel számolva. A forrásokhoz 1. a 2. jegyzetet.
- ⁴ A 2. táblázat adataiból, a csoportosítás módszeréhez 1. a törzsszöveget.
- ⁵ A vonatkozó adatok nem voltak elérhetők Luxemburg és Hollandia esetében, ezért csak a többi hét országra terjed ki a vizsgálat. A fejezet további részében közölt adatok forrása külön utalás hiányában megegyezik az 1. táblázat forrásaival.
- ⁶ Pontos meghatározása: szellemi dolgozó/állami alkalmazott. Dalton, 1996: 378.
- ⁷ Nagy-Britanniát általában a protestáns országok között tárgyalják (Körösenyi, 1993: 39–40.), hiszen a lakosság túlnyomó része protestáns. Én azért vizsgálom mégis a vegyes felekezeti országok között, mert a domináns anglikán egyház mellett léteznek katolikusok és egyéb protestánsok is, s a liberális pártok szavazótáborában betöltött szerepük inkább a svájci vagy holland példákkal mutat rokonságot.
- ⁸ A reprezentáció a szavazótáborban lévő arány és az osztársadalmi arány hányadosa, 1-nél kisebb számnál reciprokát véve és -1-el szorozva a szemléletesség kedvéért. Protestáns alatt Hollandiában csak a holland reformátusokat, Nagy-Britanniában a nem anglikán protestánsokat értve.
- Források:* Hollandia: Gladdish, 1991, 91.; Nagy-Britannia: Curtice, 1988: 109.; Németország: Kirchner-Broughton, 1988: 76.; Svájc: Kerr, 1987: 156–157.
- Az adatok a következő évekre vonatkoznak: Hollandia: 1982; Nagy-Britannia: 1979; Németország: 1980; Svájc: 1975.
- ⁹ Konkrét adatok csak 6 országra nézve álltak rendelkezésemre. A reprezentáció jelentéséhez 1. az előző jegyzetet. A főváros/nagyváros kategória jelentése: Dánia: Koppenhága; Nagy-Britannia: London, Svédország: Stockholm, Göteborg, Malmö együtt; Németország: 100 ezer főt meghaladó városok.
- Források* (az ország mögött zárójelben az adatfelvétel éve): Dánia (1975): Thomas, 1988: 291.; Luxemburg (1984): Hearl, 1988a: 389.; Nagy-Britannia (1979, illetve 1992): Curtice, 1988: 109 és Colomer, 1996: 20.; Németország

- (1990): Dalton, 1996: 378.; Svájc (1975): Kerr, 1987: 156–157.; Svédország (1994): Statistical Yearbook of Sweden, 1999: 33. A svájci és brit adatok esetén az elsődleges adatokban szereplő „vegyes” kategóriát figyelmen kívül hagytam.
- ¹⁰ Belga adatok nem álltak rendelkezésemre.
- ¹¹ Az adatok csak közelítő jellegűek, több esetben eredetileg más kategóriák álltak rendelkezésre, és ezeket az összehasonlítás érdekében átalakítottam. Források: Szavazótábor százaléka: Dánia: Thomas 1988: 291. Hollandia: Daadler–Koole 1988: 164. Luxemburg: Hearl 1988a: 389. Nagy-Britannia: Curtice 1988: 109. Németország: Kirchner–Broughton 1988: 76. Norvégia: Leiphart–Svasand 1988: 318–319. Svájc: Kerr 1987: 156–157. Svédország: Statistical Yearbook 1999: 33. Össztársadalmi adatok (zárójelben az év, amelyre az adat vonatkozik): Dánia (1975): Statistisk Arbok 1998: 43–44; Hollandia (1985): Statistical Yearbook 1985: 25; Luxemburg (1981): Annuaire Statistique 1984: 28; Nagy-Britannia (1981): Annual Abstract of Statistics 1998: 10; Németország (1983): Statistisches Jahrbuch 1992: 62, 69; Norvégia (1981): Statistical Yearbook 1998: 67; Svédország (1992): Statistical Yearbook 1999: 41; Svájc: Kerr 1987: 156–157.
- ¹² A forrás megegyezik a 6. táblázat forrásaival, az átalakítás módja a 2. táblázat módszerével azonos.
- ¹³ Forrás: Belgium: Rudd, 1988: 196–197.; Dánia: Thomas, 1988: 291.; Hollandia: Daadler–Koole, 1988: 164.; Luxemburg: Hearl, 1988a: 389.; Nagy-Britannia: Curtice, 1988: 109.; Németország: Dalton, 1996: 378.; Norvégia: Leiphart–Svasand, 1988: 318–319.; Svájc: Kerr 1987: 156–157., Svédország: Lindström–Wörlund, 1988: 262.
- ¹⁴ Ennek két forrása van: Hearl, 1988b: 442.; Laver–Hunt, 1992. Az előző a pártprogramok elemzésére épül, a programban előforduló szavakat különböző kategóriákba sorolja, majd a különböző kategóriák előfordulásának számát vizsgálja. Magas érték magas, alacsony érték alacsony előfordulását jelzi egy adott kategóriának a pártprogramokban. A Laver–Hunt–féle elemzés szakértői véleményekre épül, a fontosságot 1–20-ig terjedő skálán mutatja be.
- ¹⁵ Forrás: Laver–Hunt, 1992. A szakértői vélemény azt jelenti, hogy az adott országban élő és dolgozó legfontosabb szakértők ítéletét tükrözi a vizsgálat. A vizsgálat módszertanához, csakúgy, mint a később használt kategóriák eredeti megfogalmazásához lásd: Laver–Hunt, 1992: 122–132. A szakértők megadták mind a pártok vezetőinek, mind választóinak feltételezett pozícióit. En a vezetők pozícióját vettem alapul minden esetben, hiszen a programot ők formálják inkább. A konkrét pozíció is 1–20-as skálán mozgott, 1 a legbaloldali 20 a legjobboldali álláspontot jelölte. A számok konkrét jelentéséhez, ahol szükséges, külön kiegészítést fűztem.
- ¹⁶ Az első két sor forrása Laver–Hunt, 1992 következő oldalai: Belgium: 148–149.; Dánia: 170–171.; Hollandia: 262–263.; Luxemburg: 252.; Nagy-Britannia: 157.; Németország: 197.; Norvégia: 277–278.; Svédország: 304–305. A második két sor forrása: Hearl, 1998b.: 442. Össz. párt: Az összes párt átlaga. Össz. lib.: Az összes liberális párt átlaga.
- ¹⁷ Forrás és számítási mód: l. 16. jegyzet.
- ¹⁸ Forrás és számítási mód: l. 16. jegyzet.
- ¹⁹ Forrás és számítási mód: l. 16. jegyzet.
- ²⁰ Forrás: Laver–Hunt, (1992) következő oldalai: Belgium: 150.; Dánia: 172.; Hollandia: 264.; Luxemburg: 253.; Nagy-Britannia: 158.; Németország: 198.; Norvégia: 279.; Svédország: 306.
- ²¹ Forrás: l. 20. jegyzet
- ²² Alacsony érték környezetvédő, magas érték gazdasági növekedést pártoló pozíciót jelöl. Forrás: Laver–Hunt (1992) következő oldalai: Belgium: 151.; Dánia: 173.; Hollandia: 265.; Luxemburg: 253.; Nagy-Britannia: 158.; Németor-

szág: 198.; Norvégia: 180.; Svédország: 307.

- ²³ Az alfejezetben tallózás található a liberális programokból. Ennek forrása, országanként: Belgium: Rudd, 1988: 204–206., Dánia: Thomas, 1988: 297–299., Hollandia: Daadler-Koole, 1988: 169–172.; Investing in Your Future, 1998., Luxemburg: Hearl, 1988a: 391–393., Nagy-Britannia: Curtice, 1988: 93–123., Németország: Kirchner-Broughton, 1988: 82–85., Norvégia: Leiphart-Svasand, 1988: 322–323., Svájc: La sécurité par l'innovation, 1997., Svédország: Linström-Wörlund, 1988: 271–272.
- ²⁴ Laver–Hunt (1992) alapján, megfelelő oldalakhoz ld. az eddigi táblázatokat. Nem vettem figyelembe a Laver–Hunt által vizsgált centralizáció/decentralizáció dimenziót, mert ez nem volt az általam tanulmányozott szempontok között. A gazdaság dimenzióban összevontam a juttatások/adócsökkentés, illetve a több/kevesebb állami tulajdon dimenziói, a magasabbal számolva, a dimenziót csak egyszer feltüntetve (ott is, ahol pl. a két dimenzió külön-külön is benne lett volna az első háromban).
- ²⁵ Az első két sor módszertanáról: Knutsen, 1998: 66. A közölt adatok forrása: Knutsen, 1998: 78–80. A harmadik sor adatai politikai programokra alapozva, módszertanhoz l.: Laver–Budge, 1992: 15–40. Az adatok több év átlagolásával születtek. Az adatok forrásai (zárójelben azon évek, amelyek átlagolásával születtek): Norvégia (1973–89): Laver–Budge, 1992: 75.; Svédország (1970–88): Laver–Budge, 1992: 123.; Dánia (1971–82): Laver–Budge, 1992: 157.; Németország (1972–87): Laver–Budge, 1992: 203.; Luxemburg (1974–79): Laver–Budge, 1992: 227., Belgium (1971–81): Laver–Budge, 1992: 248.; Hollandia (1971–82): Laver–Budge 1992: 288.
- ²⁶ Az adatok 1993-ra vonatkoznak; forrás: Knutsen, 1998: 78–80. A legbaloldaliibbnak/legjobbaldaliibbnak tekintett pártok egyes országokban, ebben a sorrendben (bal / jobb): Belgium: PSB – BSP / PSC – CVB; Dánia: SD / KF; Hollandia: PVDA / CDA; Luxemburg: LSAP / CSV; Nagy-Britannia: Munkáspárt / Konzervatívok; Németország: SDP / CDU-CSU; Norvégia: DNA / H; Svédország: SAP / MOD. A rövidítések magyarázatához l. Colomer, 1996.
- ²⁷ Az egyes pártok elhelyezése a különböző tengelyeken: l. 16. jegyzet. PRL alatt a PVV és PRL értékeinek átlagát értve.
- ²⁸ Az egyes politikai rendszerek meghatározó dimenzióihoz l. Colomer, 1996; minden ország jellemzésének első oldalai.
- ²⁹ 1945 óta számolva, legtöbb esetben 1995-ig. Kivétel: Hollandia, Dánia, Norvégia, Németország, ahol az 1999-es kormányokat is figyelembe vettem. A D'66 esetén értelemszerűen csak 1967-es kormánytól számoltam az adatokat. A kormányban bekövetkező jelentősebb változásokat új kormányoknak vettem, ez alatt értve új miniszterelnököt, új koalíciós partnert vagy új választást. Az adatok forrása Colomer könyvének következő oldalai: Belgium: 228.; Dánia: 270., Hollandia, 229.; Luxemburg: 229.; Németország: 79.; Norvégia: 272.; Svédország: 273.
- Baloldalinak tekintettem egy koalíciót, ha abban a szociáldemokrata/szocialista párt részt vett, jobboldali konzervatív, illetve kereszténydemokrata párt pedig nem. Jobboldalinak tekintettem egy koalíciót, ha abban a szocialista/szociáldemokrata párt nem vett részt – azaz pl. a liberális-centrista koalíciókat is ide soroltam. Nagykoalíciónak tekintettem azt a koalíciót, amelyben a baloldal és a jobboldal legnagyobb pártja, csakúgy, mint a liberális párt részt vett.
- ³⁰ 1999 decemberében.
- ³¹ A Boross-kormányt külön „számolom” az Antall-kormánytól, hiszen egy kormányban bekövetkezett bármely jelentős változást a nemzetközi adatoknál is új kormány kezdeteként kezeltem (l. 26. jegyzet).
- ³² Rövidítések: Ig.ügy: Igazságügy; Okt.: Oktatásügy; Külker.: Külkereskedelem; Gazd.: Gazdaság; Mezőg.: Mezőgazdaság; Munka.: Munkaügy; Keresk.: Kereskedelem; Skand.: Gazdaság és Északi együttműködés; Munka+önk.:

Munkaügy és önkormányzatok.

Csak abban az esetben írtam tárcát, ahol a párt egynél többször vállalta azt. Ha nem volt 5 ilyen tárca, akkor csak annyit írtam, ahány ismétlődés volt. A D'66 esetében nem voltak adataim ismétlődő tárcákról, Luxemburg esetén csak általános preferenciák, és nem konkrét adatok álltak rendelkezésemre. Svájcnál a PRD által tartósan birtokolt minisztériumokat tüntettem fel. Források: Belgium: Rudd, 1988: 199. Dánia: Thomas, 1988: 295.; Hollandia: Kirchner, 1988: 167.; Luxemburg: Hearl, 1988a: 385-388.; Németország: Kirchner-Broughton 1988: 80.; Norvégia: 320.; Svájc: mai tárcák vannak jelölve; Svédország: Lindström-Wörlund, 1988: 266.

IRODALOM

- About VVD – 50 years Dutch liberalism.* VVD
Annuaire Statistique de la Belgique 1995. Bruxelles: Institut National de Statistique
Annuaire Statistique de la Suisse 1989. Zürich: Office Fédéral de la Statistique
Annuaire Statistique du Luxembourg 1985. Service Central de la Statistique et des Etudes Economiques
Annual Abstract of Statistics 1998. London: Office for National Statistics
 Beyme, Klaus von, 1985. *Political Parties in Western Democracies*. England: Gower
 Bokor Ágnes, 1990. A közvélemény a rendszerváltás folyamatában. In: Andorka Rudol-Kolosi Tamás-Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 1990*. Budapest: Társki
 Colomer, Josep M., (ed.) 1996. *Political Institutions in Europe*. London – New York: Routledge
 Curtice, John, 1988. Great Britain – Social liberalism reborn? In: Kirchner (ed.), 1988b: 93-123.
 Daadler, Hans, 1987a. The Dutch Party System: from segmentation to polarization – and then? In: Daadler (ed.) 1987b: 193-284.
 Daadler, Hans, (ed.) 1987b. *Party Systems in Denmark, Austria, Switzerland, The Netherlands, and Belgium*. London: Francis Pinter
 Daadler, Hans-Koole, Ruud, 1988. *Liberal Parties in the Netherlands*. In: Kirchner (ed.), 1988b: 151-177.
 Dalton, Russle J., 1996. Politika Németországban. In: Almond, Gabriel A. – Powell, Bingham G. (szerk.): *Összehasonlító politológia*. Budapest: Osiris, 322-400.
 Deschouwer, Kris, 1989. Patterns of Participation and Competition in Belgium. *West European Politics* /12/, 4. 28-41.
 Dewachter, Wilfried, 1987. Changes in a Partocratie: the Belgian party system from 1944 to 1986. In: Daadler (ed.) 1987b: 285-364.
 Elder et al. 1978. *The Consensual Democracies? The Government and Politics of the Scandinavian States*. Oxford: Oxford University Press
 A Fidesz-Magyar Polgári Párt választási negyven pontja 1999. In: Kurtán Sándor-Sándor Péter-Vass László (eds.): *Magyarország politikai évkönyve 1999*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 867-868.
 Gallagher, M.-Laver, M.-Mair, P. 1992. *Representative Government in Western Europe*. London – New York: McGraw-Hill Inc
 Giddens, Anthony, 1995. *Szociológia*. Budapest: Osiris
 Gilljam, Mikael-Oscarsson, Henrik, 1996. Mapping the Nordic Party Space. *Scandinavian Political Studies* 1. 25-43.

<i>Libertat Democracia Social</i>	Spanyolország	<i>Nem parlamenti</i>
Freisinnig-Demokratische Partei - Parti radical-démocratique	Svájc	
<i>Parti Liberal Suisse</i>	Svájc	<i>Regionális párt</i>
Folkpartiet Liberalerna	Svédország	
Fidesz-Magyar Polgári Párt	Magyarország	
Szabad Demokraták Szövetsége	Magyarország	

* A pártra vonatkozóan összehasonlítható empirikus adatok szinte egyáltalán nem álltak rendelkezésemre. Ezért, továbbá mert a párt egyébként is ideiglenes szövetségi akciójaként lett csak az LI tagja (1982-ben egyesült a liberálisokkal 2 évre, de azután ez felbomlott, és a párt csak de jure tagja az LI-nek) elálltam a párt vizsgálatától.

2. melléklet: A VIZSGÁLT PÁRTOK LISTÁJA

Ország	Párt neve	Rövidítés
Belgium	Parti Réformateur Libéral (Liberális Reform Párt)	PRL
	Partij voor Vrijheid en Vooruitgang (Szabadság és Reform Párt)	PVV
Dánia	Det radikale Venstre (Radikális Liberálisok)	RV
	Venstre (Liberálisok)	V (D)
Hollandia	Democraten '66 (‘66-os Demokraták)	D'66
	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (Szabad Demokrata Néppárt)	VVD
Luxemburg	Demokratesch Partei (Demokrata Párt)	DP
Nagy-Britannia	Liberal Democrats (Liberális Demokraták)	LD
Németország	Freie Demokratische Partei (Szabad Demokrata Párt)	FDP
Norvégia	Venstre (Liberálisok)	V (N)
Svájc	Parti Radical-Démocratique (Radikális Demokrata Párt)	PRD
Svédország	Folkpartiet Liberalerna (Liberális Néppárt)	FP
Magyarország	Fidesz-Magyar Polgári Párt	Fidesz
	Szabad Demokraták Szövetsége	SZDSZ

3. melléklet: LIBERÁLIS PÁRTOK EREDMÉNYEI*
(1980 óta elért átlag szerinti nagyság sorrendben; a parlamenti választáson szerzett szavazatok, százaléokban)

	PRD	PVV/ PRL	LD	DP	VVD	V (Dánia)	D'66	FP	FDP	RV	V (Norvégia)
1945			9,1	18,0		23,4				8,2	13,8
1946		9,7			6,4						
1947	23,0					27,6				6,9	
1948		15,3		11,6	7,9			22,7			
1949									11,9		13,1
1950		12,0	9,1			21,3				8,2	
1951	24,0		2,5	20,9							
1952					8,8			24,4			
1953						22,1/23,1			9,5	8,6/7,8	10,0
1954		12,9		12,3							
1955	23,3		2,7								
1956					8,8			23,8			
1957						25,1			7,7	7,8	9,6
1958		11,8						18,2			
1959	23,7		5,9	20,3	12,2						

*. Ahol egy cellában két eredmény szerepel, ott két választás volt az adott évben.

